

303033

A BIHARVÁRMEGYEI ÉS NAGYVÁRADI
RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI EGYLET

1901/1902-IKI.

É V K Ö N Y V E.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTETTE

DR NÉMETHY GYULA

EGYLETI TITKÁR.

NAGYVÁRAD, 1902.

KIADJA A BIHARVÁRMEGYEI ÉS NAGYVÁRADI RÉGÉSZETI
ÉS TÖRTÉNELMI EGYLET.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

A BIHARVÁRMEGYEI ÉS NAGYVÁRADI
RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI EGYLET

1901/1902-IKI

É V K Ö N Y V E.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTETTE

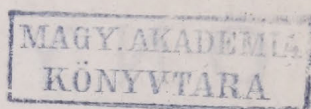
DR. NÉMETHY GYULA

EGYLETI TITKÁR.

NAGYVÁRAD, 1902.

KIADJA A BIHARVÁRMEGYEI ÉS NAGYVÁRADI RÉGÉSZETI
ÉS TÖRTÉNELMI EGYLET.

POSSEVINO NAGYVÁRADI LÁTOGATÁSA 1583-BAN.

Irta : **Fraknói Vilmos.**

I.

A Jézus-társaság legkiválóbb alakjaihoz tartozik Possevino Antal atya. Három téren, mint tudós, hit-terjesztő és diplomata nagyhatású tevékenységet fejtett ki.

A mantuai származású jezsuita, miután rendjének szolgálatában két évtizedet töltött, ötvennégy éves korában (1578) világtörténelmi jelentőségű hatáskört látott maga előtt megnyitni. XIII. Gergely pápa által Svédországba küldetett, hol III. János királyt a kath. egyházba vezetnie sikerült.

Majd 1581. elején, mikor a Báthory István lengyel király által megalázott IV. Iwán orosz czár, a béke helyreállítása érdekében, a szentszék közbenjárását kérte ki, a pápa bizalma újból Possevino felé fordult, kinek a nehéz diplomáciai feladat mellett még nagyobb problémák megoldására: a görög egyháznak a római egyházzal összekapcsolására és az éjszak-európai hatalmaságoknak a török ellen egyesítésére kellett kísérletet tennie.

Ezen alkalommal lépett összeköttetésbe Báthory Istvánnal. Benső viszony fejlődött ki közöttük, a melynek csak a király kora halála (1586) vetett véget. A kölcsönös tisztelet és rokonszenv érzelmei, a vallási és politikai eszmények közössége képezték a szoros kapcsolatokat. Possevino a király ambícióját magas célok felé: a kath. egyháznak éjszakon és keleten restaurációjára, a bizanci császári korona kiküzdésére irányítá.

Possevino, drámai jelenetekben gazdag oroszországi küldetése nem volt eredménytelen; fáradozásaival a jamzapolski fegyverszünetet hozta létre; a Kremlinben a szentszék tekintélyét és súlyát érvényesíteni tudta.

Rómába visszatérte után (1582) csakhamar a pápától nem kevésbé fontos megbízást nyert: hogy Báthory István és Rudolf király között a fennforgó ellentéteket egyenlitse ki és szövetséget létesítsen.

Evégből 1582. december elején Varsóba érkezett és harmadfél hónapot töltött Báthory udvaránál. Tárgyalásaik nem szorítkoztak a politikai kérdésekre. Possevino szelleme és tetteire csodálatra méltó sokoldalúsággal egyidőben számtalan érdeket és ügyet volt képes fölkarolni. A közélet különböző tényezőinek összefüggését és egymásra hatását senki jobban nem ismerte és méltatta, mint ő.

De azzal sem elégedett meg, hogy Lengyelország összes politikai, udvari, egyházi, kulturai ügyeire: befolyást gyakorolhatott, azt a Báthory István hatalmi körébe eső erdélyi és magyarországi területekre is kiterjeszté. Így történt, hogy hazánkban a katolikus ellenformationnak egyik jelentékeny tényezőjévé lett.

Mig a francia, olasz, lengyel és orosz irodalmak értékes történeti munkákban foglalkoztak Possevino életpályájával: a magyar történetírás háládatlan volt emlékezete iránt. A legterjedelmesebb történeti művekben a korát tárgyaló monografiákban alig találkozunk nevével.

A régi mulasztást pótolni szándékozván,* Possevino levelezéseit és irományait, melyeket a szerencse különös kedvezése a vatikáni levéltárban ugyszólván teljesen megőrzött, a mult hónapok folyamán tanulmányaim tárgyává tettem.

* Possevino magyarországi tevékenységét tüzetesen tárgyalja az „Egy jezsuita-diplomata hazánkban” című tanulmányom, mely a „Katholikus Szemle” 1902. szeptemberi, októberi és novemberi füzetében jelent meg.

Kiválóan magukra vonták figyelmemet azok a darabok, a melyek az ő váradi látogatását és a váradi katolikusok érdekében kifejtett actiója felől tudósítanak; annál inkább, mivel a váradi kath. hitéletre a püspökség és a káptalan száműzetése utáni következő gyászos korszakban és városunk nagy szülöttének, Pázmány Péter életpályájának egyik nevezetes fordulópontjára világosságot vetnek.

II

Possevino atya miként egyebütt, ugy Magyarországon és Erdélyben is a katolikus egyház fölvirágoztatására: a kath. iskolák és papnöveldek alapításában, kath. irodalmi művek terjesztésében látta a leghibzatosabb eszközt. Ezt a felfogását nagyszámu emlékiratokban, fölterjesztésekben, levelekben fejtegeti.

Mikor az 1558-ik év végén Báthory Istvánnál tartózkodott, rábirta őt, hogy a pápával közösen Kolozsvárt főiskolát és papnöveldet alapítson. És alighogy 1583. február hó 13-án az alapító-levél kiállittatott, Possevino személyesen ment Erdélybe, hogy a kiskoru fejedelem tanácsosaival értekezzen és az intézet felállítása iránt rendelkezék. Itteni működésének nagyérdekű részletezésére itt ki nem terjeszkedhetem.

Föladatát szerencsésen megoldotta. Lengyelországba visszatértében, utját Váradnak vette, hol márczius második felében egy napot töltött.

Utjáról, kíséretében levő rendtársa Piazza Tamás atya részletes jelentést küldött rendfőnökének. A váradi látogatásra vonatkozó részt jónak látom szóról-szóra lefordítva közölni:

•Mikor Váradhoz közeledénk, az erős várnak, nemrég a püspök székhelyének parancsnoka, (Giczi János főkapitány) százharmincz lovas élén, kétezer lépés távolságra elénk jött. Noha nem katolikus, tiszteletteljesen fogadott minket és a városban elkészített szállásunkra kísért. Itt, hol a katolikus papok kiűzetése következté-

ben több év óta nem miséztek, misét mondtunk. Ebéd után megjelent Possevino atya előtt egy szegény tót pap, ki a magyar nyelvet érti ugyan, de nem beszél, az iskola mester, hetven polgár s mintegy husz fiú kíséretében. Ezek körtével, almával és szőlővel kedveskedtek: ugyanis nemes fajú gyümölcsökben bővelkedik ez a vidék. Örömlüket fejezték ki jövetelünk fölött, hathatósan esedeztek segítségünkért, előadván, hogy nincs magyar hitszónokuk, noha kétezernél többen vannak, nagyobb ünnepeken pedig a török hódoltságából és Magyarország egyéb részeiből mintegy 5–6000 ember jön össze, hogy legalább misét hallgassanak. Előadták, hogy nincs, a ki nekik «a kenyeret szegje» és a veszedelmes kálvinistáknak, kik a császárt uraló Magyarországot ugyszólván teljesen elárasztják, ellenszegülni képes lenne. Előmutatták a lengyel királynak néhány nap előtt érkezett levelét, melyben kérésükre megígérte, hogy gondoskodik a hitszónok fizetéséről és ellátásáról, ha sikerül egyet Nagyszombatban vagy Pozsonyban találniok. Végre a polgárok fölkérték Possevinót, eszközölje ki, hogy szent György napjára vagy pünkösdi ünnepére Kolozsvárról egy jezsuita atya jöjjön hozzájuk, a ki legalább egy prédikációt tartson.

«Ki lett volna annyira keményszívű, hogy ilyen szent szomjuság meg ne hassa? A mi szemeinkből könnyek fakadtak. Possevino atya, az isteni gondviselés által rendünk iránt tanusított nagylelkűség ezen újabb megnyilatkozásától fellelkesítve, minden módon megvigasztalni és a katolika hitben megszilárdítani igyekezett őket; amiben protestáns tolmács segítségével kényszerült élni*»

«Igéretet tett, hogy rajta lesz, hogy amennyiben lehetséges, pünkösdi ünnepére Kolozsvárról egy hitszónok jöjjön hozzájuk; továbbá, hogy egy másik papot a császárt uraló területen találjanak, magyar katekizmusokat és egyéb katolikus könyveket kapjanak. Buzdi-

* Tehát nem állott rendelkezésére katolikus ember, a ki a latin beszédet magyarul tolmácsolni képes lett volna.

totta őket, hogy négy előhaladottabb koru ifjút küldjenek a pápa és a lengyel király által alapított kolozsvári papnöveldébe, ahol a nagy termés számára papokká fognak kiképeztetni. Egy *jelenlevő nemes embert rábeszélte, hogy jó lelkületű fiát kiképeztetése végett Kolozsvárra küldje mieinkhez*. Az iskolamesternek a római katekizmust és más könyveket adván át, felhívta őt, hogy a katekizmusnak az imádságról szóló utolsó fejezetét olvassa föl a tanulók előtt. A papot is könyvekkel, a római misekönyvvel ajándékozta meg; egyuttal meggyőződven becsületességéről, a gyóntatásra felhatalmazással látta el; intvén, hogy súlyosabb esetben a kolozsvári collegium rectorához, vagy gyulafehérvári residentiánk főnökéhez forduljon, a kikre ő a pápától nyert fölhatalmazásait teljes mértékben átruházta volt. Azoknak, kik a latin nyelvet értették, könyveket, másoknak olvasókat adott. Az olasz építőmestert intette, hogy mielőtt elutazunk, nálam gyónását végezze. A polgároknak javasolta, írjanak a (lengyel) királynak s küldjenek egy embert, ki a levelet megvigye, az ügyet sűrgesse, könyveket hozzon és a hitszónokot ide kísérje. Közlé velök, hogy küldöttüket mi magunkkal viszzük, utiköltséggel, ha szükséges, ellátjuk és mihelyt Isten segítségével mindent jól elvégzett, visszaküldjük. Végül felhívta őket, hogy másnap, hajnalban gyűljenek össze a templomban, melyet nekik az eretnekek ármánykodása csak a külvárosban hagyott meg; ott misét fog mondani és Isten áldását fogja leesdeni igyekezeteikre.

Derült lélekkel töltöttük el az éjszakát, reggel ájtatos férfiak és asszonyok ugyan olyan ajándékkal halmoztak el, amilyenekben a megelőző napon részesültünk; a mit mi b. Szűz tiszteletéről irt imádságos könyvecskékkel és olvasókkal víszonoztunk. Azután előkelő emberek, a pappal és az iskolamesterrel jöttek értünk, jelentvén, hogy a nép már várakozik ránk és minden készen van.

Ugyanakkor Possevino atyánál a kálvinista prédikátor (Beregszászi Péter), mint mondá, udvariasságból,

látogatást tett. Possevino atya tudván, hogy az ő zaklatásai kényszerítették távozásra a kath. hitszónokot és a váradi katolikusok iránt mély részvétet táplálván, elfogadta őt ugyan, de nehogy a jelenlevő katolikusok megbotránkozzanak, az ő színe előtt könyvek ajándékozásával vallásos hűségükben megerősítette őket, egyuttal közlé, hogy a király akarata szerint a kálvinista prédikátornak a katolikus vallás gyalázásával föl kell hagynia.

«A kálvinista prédikátor haragját elfojtani nem bírván, kérkedve mondá: «Mi leküzdöttük az arianusokat és ha vitatkozásba bocsátkozunk, mindenki ellenében megtudjuk védeni hitelveinket!»

«Te — válaszolá Possevino azzal kérkedel, hogy az arianusokat leküzdöttétek?!»

A katolikus egyház már rég leküzdötte és elátkozta őket, ugy, mint titeket mindnyájotokat. Vajjon a niceai zsinatot, az evangéliumot, a szent atyákat minden tévtan és eretnekség ellen ki szülte, ki fejlesztette, ha nem a kath. egyház?»

«Mikor a prédikátor a vitát folytatni készült, Possevino így szólt: «Menjünk mi katolikusok isteni tiszteletünk végzésére. Te pedig sátán távozzál!» A prédikátor némán elvonult»

«A vár kapujánál a parancsnok nagy kísérettel várta s üdvözölte Possevino atyát. Ez figyelmeztette őt a kálvinista prédikátor ármányaira, utmutatást adott neki, mit kelljen tennie, hogy az igaz hit ismeretére ő maga is eljusson, a katolikus népet, a király nevében pártfogásába ajánlotta.»

«A várparancsnok biztosítá, hogy a katolikusok javát szívéen viselte eddig is és viselni fogja ezentul s készséggel fogadja őket pártfogása alá. Ő maga — ugymond — noha nem katolikus, de a kálvinistákkal a

* Beregszászi az erdélyi unitáriusokat értette. Possevino azt hitte, hogy a kereszténység első századainak arianus felekezetéről van szó.

praedestinációra, az oltári-szentségre és a keresztény cselekedetekre vonatkozó tanításukban nem ért egyet; a jó cselekedeteket az üdvözülésre szükségesnek tartja, az oltári szentségben Krisztus urunk igaz testének jelenlétét hiszi.»

«Nem marad egyéb hátra, — válaszolá Possevino — mint hogy egyebekben is vonja meg a hitet attól, ki az evangélium ellenére az oltári szentségben Krisztus jelenlétét tagadja. Azt a reménységét fejezte ki, hogy közelebb jó hirt fog felőle hallani.»

«Mire folytatta útját a templom felé, a melyet férfiak és nők megtöltöttek. Ezek, miután a misét ájtatosan meghallgatták, a távozó Possevinót sirva és zokogva, majdnem térdre borulva vették körül. Némelyek áldásért mások olvasóért vagy imádságos könyvért könyörögtek, szerencsés utat kívántak, magukat, mint a kik a törökök torkában élnek, a kálvinistáktól és más eretnekektől el vannak nyomva, pártfogásába ajánlották »

«Ezalatt Possevino atya elé lépett egy durva posztóba öltözött, vastag kötéllal övezett halvány arczú, tiszteletre méltó megjelenésű férfiú, a ki a török hódoltságból három esztendő előtt költözött Váradra. Azt a kérelmet terjesztette elő, tegye lehetővé, hogy szerzetes rendbe léphessen, mert ezen szándékának megvalósítása végett és hogy békében halhasson meg, menekült a törökök közül és hagyta el nejét, a ki vonakodott a katholika hitre térni és elhagyni Gyula városát, a hol nincsenek keresztények, hanem csak arianusok, kiknek papja előtt léptek ők is házasságra.»

«Miután Possevino a jelenlevőktől értesült, hogy az ember tisztességes életet folytat, buzgó látogatója a kath. templomnak és kis kertje műveléséből tartja fön magát: dicsérte szándékát, de megmagyarázta neki, hogy szerzetbe lépnie nem lehetséges. Nehogy mégis vigasztalás nélkül nélkül hagyja, levelet adott neki át, a melyben kolozsvári rendtársainkat fölkéri, hogy őt vagy a papnövelde kertjében, vagy falvainkban foglalkoztassák,

gyakran bocsássák a szentségekhez; alkalmasnak találván őt a magyar nyelvben jártasságánál és vallásosságánál fogva arra, hogy a jobbágyok gyermekeit a keresztény vallásban oktassa.»

«Mikor mindezek elintézése után kocsinkra felszállottunk, megjelent a várparancsnok és 300 lovassal háromezer lépésnyi távolságig kísért, mikor pedig tőlünk búcsút vett, három ifju unokaöccsét, kik tanulmány céljából Rómába készülnek, ajánlotta nekünk és lovascsapatot adott mellénk, hogy minket a török martalóczok ellen megoltalmazva Ecsedre vigyen.» . . .

Ezen egyszerű, mondhatnók naiv elbeszélés, a melynek fogalmazásában Possevinonak, a híres stílistának semmi része sem volt, megható módon tükrözi vissza a váradi katholikusok vallásos hűségét, melylyel őseik hitéhez ragaszkodtak és gyermekeiket is az elpártolás kísértései ellen megóvni iparkodtak.

Feltűnő az a részlete, mely szerint Possevino egy nemes embert rábeszélte, hogy fiának további kiképeztetését a kolozsvári jezsuitákra bizza. Lehetetlen nem gondolnunk arra, hogy a nagy jezsuita missionarius-diplomata figyelme éppen arra irányult, ki méltó utódjává lett, az ifju Pázmány Péterre, a kit a katolikus mostoha anyja és egy lelkes magyar jezsuita, Szántó István atya, mikor két év előtt rövid ideig Váradon működött, előkészítettek arra, hogy Possevino megjelenése a lelki átalakulás folyamatát siettesse.

III.

Possevino Váradról Krakóba sietett, hová ápril elsején érkezett. Három napot töltött ott, a melynek lefolyása alatt Báthory István naponként három-négy órát szentelt neki, hogy jelentéseit meghallgassa és a teendők iránt vele értekezzék.

Nem feledkeztek meg Váradról sem. A király 300 tallér évdíjt ajánlott meg a magyar hitszónok ellátására

és Possevinót, ki a pozsonyi országgyűlésre volt menendő, megbizta, hogy alkalmas papot keressen; evégből a kalocsai érsekhez és az egri püspökhöz intézett ajánlólevéllel látta el.

De ily módon csak ideiglenesen vélte a váradi katolikusok vallási szükségleteit kielégíthetni. El volt határozva, hogy Váradon jezsuita residentiát alapít.*

Mindezt Passevino elég fontosnak tartotta, hogy a pápának és a bibornok-államtitkárnak tudomására hozza.

Pozsonyba érkezve, nem mulasztotta el a két főpap közreműködését igénybe venni. Azonban már április 26-ikán Báthory Istvánt arról kényszerült értesíteni, hogy papokban nagy hiány lévén, óhajtuk teljesíthetetlennek mutatkozik. Ezért Telegdi Miklóst az esztergomi érseki helynököt rábeszélte, hogy haladék nélkül nyomdát létesítsen Nagyváradon, magyar katekizmusokat és imádságos könyveket nyomasson s ezeknek terjesztésével a papok hiányát némileg pótolni igyekezzenek.

Possevino megtartotta azt az ígérését is, hogy a pünkösdi ünnepekre Kolozsvárról egy magyar hitshónok küldetését eszközli ki. Ez Szántó István atya volt, ki nemcsak prédikációival ragadta el hallgatóit, hanem Possevino megkezdett igyekezeteit folytatván, azzal az eredménynyel dicsekedett, hogy négy ifjunak Váradról Kolozsvárra küldetése határozottatott el; amiről Possevino értesítettvén, jelentést tett Rómába.

Alig szenved kétséget, hogy ezen négy ifju egyike Pázmány Péter volt, kiről más forrásokból tudjuk, hogy éppen ekkor, tizenhárom éves korában (1582. október 10. — 1583. október 9.) lépett nyíltan a kath. egyházba és ment Kolozsvárra.

Ugyanazon időben, amikor Kolozsvárról a fontos tudósítás Krakkóba elküldetett, itt Possevino újabb nagy eredményt mutathatott föl Várad katolikusainak javára.

* Ezen elhatározása, melyet most Possevinoval közölt, régiebb eredetű. Az udvaránál levő pápai nuntius 1581. május hó 20-ikán kélt jelentésében tesz már arról említést.

Augusztus 7-én a Krakkó közelében nyaraló lengyelországi nuntiusnak a következőket írja:

«Megígérte ő felsége, hogy Váradra rendünk két tagját küldi, a kik ott, a török terület szomszédságában az áldásos nagy munkához fogjanak. Kocsit ad magyar könyvek szállítására, utiköltséggel látja el őket és rendelkezni fog a katolikusok templomának restaurációja iránt. A két atya, főtisztelendőséged áldását elnyerve, holnapután útra kel.»

A szerény jezsuita ezen elhatározásért az érdemet egészen a királynak tulajdonítja.

De a jezsuita évkönyvek feljegyezték, hogy «Possevino küldötte» Váradra Törösi György és Valóra Márton atyákat.

Érdekes e tekintetben még Possevino levele, melyet Krakkóból 1583. szeptember 11-ikén a bibornok-államtitkárnak írt.

«Váradra — ugymond — az ur ezen nagyjelentőségű szöllejébe két rendtársamat küldöttem.» Alig hogy papirra tette ezeket a szavakat, kiigazította oly módon, hogy «két rendtársam küldetett.»

Mikor érkezett a két jezsuita Váradra, nem tudjuk. Valóra Márton Báthory Istvánhoz Somlyóra ment. Törös György maradt Váradon. De működése igen rövid volt és három prédikációra szorítkozott, amelyeket 1583-ban karácsonykor, 1584-ben új év napján és vízkeresztkor tartott. Kevéssel ezen utolsó beszédje után szélhűdés munkaképtelenné tette.

Ekkor a váradi katolikusok arról értesülván, hogy a jezsuita provinciális Lengyelországból Erdélybe utazott, február elsején követüket küldötték hozzá a megbizással, hogy más papot kérjen tőle s egyenesen megjelölje Szántó atyát, kit lekipásztoruknak megnyerni óhajtottak.

Campanus atya hajtott a megható szavakkal előadott esedezésre. Mint Possevinhez február 7-én írt levelében említi, szándéka volt rövid idő múlva Váradra menni;

és Szántót magával vinni oda. De két héttel utóbb írt leveléből megtudjuk, hogy a követ türelmetlen sürgetéseinek nem tudott ellenállani és vele előre küldte Szántót.

Várakozásukat Szántó atya mind a szószéken, mind az irodalmi hitviták terén fényesen igazolta.*

Possevino a távolból sokféle elfoglaltsága közepett, éber figyelemmel kísérte Szántó működését. 1584. december 3-án Prágából a római bibornokállamtitkárhoz intézett levelében örvendve szól „azon bőséges gyümölcsökről, melyeket egyik rendtársának fáradozásai által Isten Várad lakói s a török területről hozzá özönlő nép között termelni kezd.»

Nem hallgathatom el, hogy Possevino Váradnak nem csak vallási érdekeit, hanem biztonságát is szíven viselte. Kassai tartózkodása alatt Baldigaro Octavio császári építész, ki Váradon járt, föltárta előtte a váradi erődtítményekben észlelt lényeges fogyatkozásokat. Possevino erről rögtön (1583 október 20 ikán) jelentést tett a lengyel udvarnál levő nuntius útján Báthory Istvánnak „Ez az ügy is — ugymond — kapcsolatban áll a kereszténység javával.»

Ezekután a Jézus társaság nagynevű missionarius-diplomatájának emlékét nekünk váradiaknak is okunk van kegyelettel környezni.

* Tevékenységét tűzetesen ismertettem „Pázmány Péter élete“ című munkámban, mely a „Történelmi Életrajzok“ sorozatában 1880-ban jelent meg.

AZ UTOLSÓ ÁRTÁNDY.

Irtta és a Régészeti és történelmi egylet 1901. június 9-én tartott ülésén felolvasta: **dr. Karácsonyi János.**

Nem érdekesítés végett adtam szerény értekezésemnek e czímet, hanem mert igaz, Biharmegye annyi nagy családja közül a XVI. században talán legtevékenyebbnek, leginkább emlegetettnek, az Ártándynak utolsó hajtását akarom ismertetni. Nem minta, nem követendő, dicső hős vagy jeles politikus, hanem csak egyik alakja a XVI. századbeli biharmegyei főurnak. Nem Hunyady János vagy Bodó Ferencz az ő példaképei, hanem csak Török Bálint vagy Perényi Péter, sőt részben Balassa Menyhért s így élete sem a dicső hazafiaknak mása, ámde azért tanulságos s bennünket közelebbről érint mint másoké, a kik innen távol, más helyeken, más viszonyok közt működtek.

Az utolsó Ártándy neve Ártándy Kelemen. — Atyja Balázs és nagybátyja Ártándy Pál a 1514—25. években Biharmegye nemeseinek az akkori politikai küzdelmekben vezérei valának. Természetesen ők is azon voltak, hogy a külföldi hatás megszűnjön, hazánk függetlensége, ereje megmaradjon vagy helyreálljon. — De sem Ártándy Pálban, sem Ártándy Balázsban nem volt még Verbőczy önzetlen hazaszeretete. Sőt Ártándy Pál 1526. elején politikai árulással tette magát hirhedtté, mert az udvari párthoz csapott át s Verbőczy megbuktatásán közreműködött. Jutalmul kapta a huszti várnagyságot s a máramarosi sóbányák ispánságát.¹ Amde a mohácsi csata után

¹ Oláh Miklós levelezése. 272. 1.

Zapolyay-párti lett Balázsszal együtt. 1527. végén Ferdinándnak hódolt meg, egy év múlva ismét Zapolyaynak ajánlotta fel hűségét. Hogy többször nem cserélt pártot, aztán csak az 1531. jan. 15-iki rettenetes nap akadályozta meg. Két férfiú fejét vágta le e napon a hóhér pallosa Budavárában a csatornakut mellett s e két férfiú Ártándy Pál és Balázs vala. Egy egész napig bámulhatta fekete takarón levő holttetemeiket Buda lakossága, több napig siratták Biharmegye 6 falujának harangjai halálukat, feleségeik, gyermekeik pedig holtig emlegették szörnyű végüket.

Ily nagynevű, de gyászos sorsu férfiúnak fia vala Ártándy Kelemen.

Ifju korában két politikai irány vezette hazánk kormányfőfiaiát. Az egyik keresztény segítségével akarta megmenteni hazánkat a töröktől, a másik török segítséggel akarta megmenteni a némettől. Az első irány embereit német pártiaknak csufolták, a másik irányéit bár független nemzeti pártiaknak tartották is magukat, épp oly joggal nevezhették, törökpártiaknak. — Rettenetes csapás, keserű kiábrándulás érte azonban a törökpártiakat 1541-ben Budavárának török kézbe jutásával. Annyira megdöbbenett ez a magyar hazafiakat, hogy még Biharmegye nemesei is kezdtek lemondani függetlenségi törekvéseikről s hajlandók voltak elfogadni a mentőjobbot, mert bár az német, mégis keresztény volt. 1551-ben tehát akadály nélkül végbement Biharmegyében is a meghódolás Ferdinánd királynak s így a németpártiaknak nevezett kormányfőfiak felülkerekedése.

De nem telt bele egy esztendő sem és újra keserves csalódás érte nemzetünket. Fráter György meggyilkolása, Temesvár, Lippa elvesztése, Ferdinánd vezéreinek gyávasága borzasztó módon csuffá tette a németpárti hazafiak reményeit, biztosításait. Életet, vagyont, hazánk területéből legalább egyes foszlányokat kellett menteni és így természetesen, feltartóztatatlanul föltámadt a törökpárti irány.

Éppen e változás napjaiban tűnik föl s nemcsak

föltünik, hanem Bihar és a szomszéd megyék nemeseinek élére is áll Ártándy Kelemen. Kimondja a nagy szót: el kell szakadni Ferdinándtól, vissza kell hozni János fiát s a török szultán hatósága alatt adófizetéssel, de magyar közigazgatással meg kell menteni, a mit lehet. Nem egyedül ő volt, a ki e mozgalmat vezette, a Henczidai Horvát, az Iktári Bethlen, az akkor még békésmegyei Nadányi és a Majsay (Massay) családok tagjai szintén élénk részt vettek abban, de Ártándy Kelemen vára Nagykereki volt a János-Zsigmond-pártiak támasza, gyűlölhelye, Ártándy Kelemen harczolt, szenvedett és vesztett legtöbbet e mozgalomban s azért méltán mondhatjuk, hogy ő állott annak az élén itt Biharmegyében.

Ártándy Kelemen 1552. vége felé már megnyitotta házát és várát párthivei s Ferdinánd ellenségei előtt. I. Ferdinánd gyulai tisztviselője, Vass László udvarbíró 1553. január 4-én már tudatja Castaldoval, hogy Ártándy Kelemen részese az I. Ferdinánd ellen szőtt összeesküvésnek¹ sőt Biharmegye ideiglenes főispánja és a váradi vár királyi kapitánya Varkucs Tamás jan. 23. án azt is tudatta a királylyal, hogy egyik kémje Ártándy Kelement Temesvárott Kaszim basánál látta.² Ennél fogva I. Ferdinánd király február 7-én kiadta a parancsolatot Ártándy Kelemen elfogatására.³ Csakhogy azt nem oly könnyű volt végrehajtani. Mire e parancsolat Nagyváradra érkezett, a János Zsigmond-pártiak már összegyülekeztek s táborba szállottak Nagykereki vára mellett s Varkucsnak nem volt elég hada, hogy ellenük fölléphessen. Márczius végétől július végéig tehát 4 teljes hónapon keresztül Nagykereki volt a János-Zsigmond-pártiak táborozó-helye s csak ez egy is mutatja, hogy senki ez ügyért nagyobb áldozatot nem hozott, mint az utolsó Ártándy.

Nem akarom a m. t. közgyűlés és közönség figyel-

¹ Történelmi Tár. 1892. 663.

² U. o. 667.

³ Történelmi Tár. 1892. 669.

mét az így keletkezett 1553-iki hadjárat részletes elmondásával fárasztani. Csak Ártándynak abban való részvételét érintgetem. Junius közepén volt az első készüllet a nagykerek-i táborban. Csak az egy Nadányi Gyárlásnak 60 lovasa táborozott ottan, de jöttek mindenfelől a felfegyverzett jobbágyok is, hogy utját állják az akkoriban kinevezett uj, Ferdinándpárti váradi püspöknek Zabergyei vagy latinosan Zaberminus Mátyásnak s ne engedjék őt székhelyére Váradra. Ámde a püspök rendes hadcsapat élén jött s a tapasztalatlan János-Zsigmondpárti csapat azzal szemben, mint később is annyiszor megtörtént, semmire sem ment.¹ Egy hónap múlva július 20-án végre megérkezett János-Zsigmond gyámja és helytartója, Petrovics Péter Magyarországra, Munkácsra. A Nagykerékenél táborozó nemesek közül legjobban Ártándy Kelemen égett a vágytól, hogy Petrovicssal találkozassék s azért ő elébe indult. Ez utban vitte végbe az utolsó Ártándy egyetlen, tudomásunkra jutott jeles haditettét. A Ferdinándpártiak figyelemmel kísérték őt és a váradi püspök Báthory Györgyöt Sólyomkő, Erdőd, Szilágy, Cseh urát 400 lovas és 200 gyalogos katonából álló csapattal küldé ellene, hogy utját állja. Váradtól 7 mérföldnyire kerültek szembe az ellenfelek. Ártándynak alig volt több 300 lovasánál s csapatai látván a számbeli egyenlőtlenséget, csakhamar futásnak eredtek. Ámde a királyi csapatok oly rendetlenül rohantak a futamodók után, hogy Ártándy ennek láttára 50 válogatott lovassal visszafordult, a szétszakadozott királyi sereget széjjel verte és tőle 3 zászlót elvett. Nem Ártándy vagy íródiákja dicsekszik ezzel, hanem Ártándy ellenfelének, a váradi püspöknek egyik embere írja le ez eseményt s nincs tehát okunk abban bármily kevéssé is kételkednünk.²

Ártándy Kelemen tehát eljuthatott Petrovicshez

¹ Bécsi Staatsarchiv. 1853-ik év.

² Nádasdyhoz intézett levelek az országos levéltárban. 1553.

Munkácsra s nagy örömmel vezette julius végét őt Debreczenbe, majd Körözs-Ladányba. Itt aztán elvesztegettek másfél hónapot, mert a budai pasa segítségével biztak, az pedig csak szeptember közepén érkezett meg.

Az alatt I. Ferdinánd Tahy Ferencz vezérlete alatt sereget küldött Nagyváradra s mikor Petrovics, a török pasa meg a János-Zsigmondpárti nemesek Váradra vonultak, megdöbbenve tapasztalták, hogy Tahy s a váradi püspök serege áll velük szemben s nemhogy védenék magukat, hanem még ők lépnek fel támadólag.

Szeptember 25 én sietve huzódtak tehát Nagy-Kereki várának védelme alá. De ezt sem találták elég biztosnak, hanem fölhasználva a szept. 26-iki és szept. 27-iki esős napokat, sietve, ütközet nélkül vonultak vissza a mai Török-Szentmiklósig, a hol a királyi sereg már nem üldözhetette őket.

Ily csufos kudarczot vallott Petrovics Péternek egész éven át előkészített János Zsigmond érdekében történt 1553 iki betörése. A csufos kudarcz az utolsó Ártándyt is lesodorta az egyenes politikai ösvényről.

Neki, mint János Zsigmond főemberének, menekülnie kellett volna Petrovicscsal. De föltámadt benne atyja és nagybátyja vére. Szeptember 26-án ő olt maradt Kerekiben oly szándékkal, hogy azt védi a Ferdinándpártiak ellen. Természetesen nem birta megvédeni s már egy hét alatt kénytelen volt a várat Ferdinánd seregének átadni. Sőt még többet is tett. Nem lőnpolitikai fogolylyá, hanem meghódolt I. Ferdinándnak.¹

A többi aztán majdnem magától következett.

A Ferdinánd-pártiak nemcsak kegyelmet szereztek neki, hanem meg is házasították. Elvették vele 1555-ben Jaksics Márk egyik dús gazdag leányát Máriát s a váradi püspök örömmel jelenté, hogy ez alkalommal Ártándy Kelemen újra följajánlá szolgálatait Ferdinándnak.² Azon-

¹ Nádasdy levelek az orsz. lt.-ban.

² Bunyitay: A váradi püspökség története.

kivül kieszközölték a Ferdinánd-pártiak, hogy Jaksics Márknak a kincstár számára lefoglalt hatalmas jószágai Ártándy Kelemennek visszaadattak.¹

Még nagyobb ur lőn ezzel Ártándy Kelemen, csak-hogy meg volt kötve szárnya. Az 1556. január 26-iki s Ártándyt a nagylaki uradalom földesurává tevő rendelet megérkezése után pár hónapra 1556. júniusban újra s még nagyobb erővel kitört a mozgalom János Zsigmond érdekében. — Ártándy Kelemen nem lett volna Ártándy, ha megmarad a régi párton. Elhagyta tehát Ferdinándot és János Zsigmondhoz csatlakozott Csakhogy ekkor nem lőn akkora becsülete, mint 1553-ban. Nem ő állott most a mozgalom élére, hanem éppen az ő 1553-iki ellenfelei, Varkucs Tamás, Székelyhid uj ura, és Báthory György, 4 várnak gazdája. Ártándy csak kis csapatvezér lőn mellettük, de mind a mellett a Ferdinánd-pártiak megbosszulták magukat rajta s őt a nagylaki uradalomból kirekesztették s azon Ferdinánd-párti sógornéi Zeleméry Lászlóné és Dóczy Miklósné 1560-ban nélküle osztokodtak meg.²

Csendesen éldegélt ezután Ártándy Kelemen még vagy tizenöt esztendeig. 1576. táján halt meg s lovagi szokás szerint megfordíthatták sirja fölött családi czímerét, mert ő volt a nagyhirű Ártándyak utolsó tagja. A nagykerek-i vár és uradalma éppen kapóra jött az erdélyi fejedelem kezére, mert jutalmaznia kellett azokat, a kik Békés Gáspár leverésében őt segítették. Odaadta tehát előbb Hagymássy Kristófnak, majd ennek halála után Bocskay Istvánnak, az ő sógorának.

Az a nagy politikai küzdelem, a mely az utolsó Ártándyt jobbra-balra sodorta, elmúlt. Mindkét párt egyaránt akarta hazánk megmentését s e nagy mű, az ég és föld e közös munkája, sikerült is, mert áll Buda

¹ Borovszky: A nagylaki uradalom története. 33.

² Bölöni levéltár a biharmegyei muzeumban 1559. és 1560. évben.

még s él a magyar. De a politikai küzdelem átcsapott a vallási térre is. Éppen ez az utolsó Ártándytól indított mozgalom sodorta bele a váradi kath. egyházmegyei papságot akarátja ellen abba, hogy I. Ferdinánd mellett állást foglaljon, s így Biharmegye nemeseivel szembe szálljon. Ez ismét szerfölött fogékonynya tette mind a nemességet, mind a lakosságot arra, hogy elpártoljanak a régi egyháztól, mert benne nemzeti függetlenségük akadályozóját látták. S ha valaha fény derül arra a homályos folyamatra, miként szakadhatott el oly könnyen és csapatosan a legbuzgóbb kath. egyházmegye nemessége és népe a kath. egyháztól, e politikai, áldatlan és gyűlölettől izzó küzdelem e folyamatnak egyik nevezetes előidézőjeként fog feltűnni.

Sok ily nevezetes, változatos sorsu család élt valaha Biharmegye területén, mint az Ártándy Van köztük épületesebb, noha kevésbbé tanulságos multu, de multjuk földerítésére munkálkodás és támogatás volna szükséges s mi oly kevesen dolgozunk és sokszor oly egyedül állunk!

A MAGYAR TÖRTÉNELEM S A VATIKÁNI LEVÉLTÁR.

Irta: Dr. Tóth-Szabó Pál.

Krisztus után 1001. esztendő¹t irtak. Ascherik utrakélt társaival, hogy István vezér meghagyásából megvigye az örömhirt Szilveszter pápának, hogy Istentől ihletett apostola támadt az igaz evangéliumnak a Duna, Tisza ölén, mily buzgósággal veszik fel az eleddig pogány magyarok a szent keresztséget. Áldást, apostoli pártfogást kérnek a megtért nemzet számára, királyi koronát István vezérnek s végül azt, hogy István a magyar egyházat apostoli hatalommal rendezhesse Szilveszter pápa, kora legműveltebb elméinek egyike, nemcsak nagyszabásu céljaitól indítatva, de isteni szózáttól is figyelmeztetve, boldog ámulattal hallgatja Ascheriknak, egykori tanuló- és rendtársának² örvendetes jelentését s minden kérését teljesíté. A tőle küldött koronával ugyanezen év vagyis 1001. augusztus 15-én István vezér királylává avattatott.

Ascherik küldetésének messze kiható következményei lettek. 900 esztendő telt el immár, s hazánk a hosszú századok alatt a legbensőbb kapocsban maradt mindég a római szentszékekkel. Az érdekek, a különféle viszonyok ezer szála füzte össze a két hatalmat. És e rendkívül fontos összeköttetésről hosszú időközön át halvány fogalmunk volt. Történetíróink jobbára csak az

¹ Dr. Karácsonyi János, Szent István király oklevelei s a Szilveszter bulla. 160. s köv. l.

² Fraknói Vilmos, Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel, I. 5. l.

egyik fél forrásaiból merítették, mert a szentszék levéltára zárva volt s különös kegy képen nyitották meg egyesek, kevesek előtt. Ennek aztán az volt a következménye, hogy az említett kapcsolatot nem egyszer egyoldalulag ítélték meg, a tényeket, az igazságot merész következtetésekkel pótolták, természetesen inkább a szentszék hátrányára, mint előnyére.

A kezdetben talán jóhiszemű tévedések idővel hitté, meggyőződésévé erősültek, annyira, hogy még manapság is, mikor legjobbjaink buzgólkodnak az igazság, a történeti tényállás felderítésében, még iskolai tankönyveink is hemzsegnek a vastagabbnál-vastagabb tévedésektől, ferdítésektől.

Igy állván a dolgok, a történettudomány csak hálával lehet XIII. Leó, a katolikus világ lángelméjű vezére iránt, hogy a rendkívül gazdag s megbecsülhetetlen értékű vatikáni levéltárt 1880-ban a történetbuvárok előtt megnyitotta. A művelt nemzetek felfogták e tény nagy horderejét és sietve siettek, hogy az új kincses házban minél többet merithessenek. Intézetek alakultak Rómában, melyeknek egy a hivatása, az eddig elzárt de most megnyitott levéltár kikutatása. A protestáns porosz intézet mellett ott van az osztrák, a bajor stb. — és egy magyar főpap áldozatkészségéből ott a magyar történelmi intézet is.

Nem lehet czélom ez intézet munkásságát ismertetni. Azok a pazarkiallitásu s a legnagyobb gondossággal kiadott «Monumenták» minden Demosthenesnél szebben beszélnek. Csak utalok fontosságukra. Révökön nemzeti életünk, történelmünk nem egy fontosabb mozzanata új a történelmi hűségnek megfelelő alakba tűnik előnkbe. Történelmi multunk politikai jelentőségű tényeire, egy házi viszonyaira, társadalmi életének, erkölcsi felfogásának megismerésére, kulturális viszonyainak, topographiai körülményeinek felderítésére a legbősegebb adatokat szolgáltatják.

A jelen alkalommal csupán egy pár adatot akarok

ismertetni, melyek Váradra, illetőleg Várad környékére, a váradi egyházmegyére vonatkoznak, de a melyek saját koruk egyetemes felfogásának, gondolkodásának megismeréséhez, közelebbi megvilágításához is hozzájárulnak. Adatainkban a vatikáni levéltár u. n. supplicationális osztályára támaszkodunk, mely a nagy hatalomkörrel bíró Datariae ügyvitelének egyik sorozatát képviseli s a lateráni levéltárból csak a kilenczvenes évek elején lett bekebelezve a vatikáni titkos levéltárba.¹ A supplicatiók: folyamódások regestái a XV. század elejétől, helyesebben V. Márton pápa korától több ezer kötetet számlálnak, én azonban helyszűke miatt csakis két korból Zsigmond király és II Ulászló korából veszem a következő adatokat.

Zsigmond király 1410-ben elérte vágyainak netovábbját, elnyerte a német császári koronát, melyért való küzdelmében a magyart csaknem elvesztette. Ezerkaru tevékenysége azonban, mely a fél Európát beutaztatta vele, a constanci zsinat, majd a csehek apostolának, Husz Jánosnak, a megégettetéséből keletkezett országos zavarok, melyek hullámai hazánkba is átcsaptak, hosszú időre lekötötték Zsigmond minden erejét és idejét, úgy, hogy csak 1433-ban jöhetett Rómába, hogy IV. Eugén pápától magát császárrá koronáztassa.

Mint rendesen, most is nagyszámu s fényes kísérettel utazott. Kísérői száma 400-ra rugott. Magyarok is voltak közöttük, kétségkívül, mint más alkalommal is. Azonban az ezirányu hazai emlékek alig egy párnak tartották fel a nevét. IV. Eugén pápa suplicatióinak átkutatása azt eredményezte, hogy most már 100-nál több magyar kísérőt ismerünk.² A hithű magyarok tulnyomó része ugyanis felhasználta a kedvező alkalmat, hogy a maguk. családjuk, jóbarátaik s kegyuri templo-

¹ Fraknói Vilmos, Magyarország politikai és egyházi összeköttetései a római szentszékkal. Függetl. 343. 344 l.

² Fraknói Vilmos, Genealogiai s heraldikai adatok a vatikáni levéltárban, Turul, 1893. 1. füzet.

maik számára a szentszéktől különböző kegyeket, kedvezményeket eszközöljön ki. Ezt annál is inkább teheték, mert Zsigmond, ki a magyarokat szerette kitüntetni, ki büszke volt magyar királyi voltára, ki nem egyszer merőben német birodalmi ügyek elbírálását magyar bírákra bízta, kieszközölte, hogy magyarjai számára a kért kegyek díjtalanul adassanak meg.

A kérelmezők sorát maga Zsigmond nyitja meg, utána következnek udvarának főbb méltóságai, főrangú kísérei, mint a három Rozgonyi Lendvai Pál, Thallóczy Máté, Albisi Zólyomi Dávid, Garázda Balázs, Marczali György s még számosabban a köznemesi rendből.¹

A kérvényezők sorát, mint említettem, Zsigmond nyitja meg. Mindenesetre érdekes s mélyebb figyelemre méltó jelenség, hogy a sokat emlegetett Pozsonyi edictum kiadója a folyamodások egész sorával fordul a pápához. Első folyamodásában a bulláknak a magyarok részére való díjtalan kiállítását kéri.² Egy másikban a még 1408-ban tőle alapított Sárkány-rend módosított alapszabályainak megerősítését kéri.³ A harmadikban a saját személyére kéri ugyanazon kegyeket, melyekért hivei is jobbára folyamodnak. Hogy alkalmas gyóntatót választhasson, ki, ha nem is volna lelkipásztor, őt minden bűnétől, még ha a szentszéknek volnának is azok fentartva, akkor, amikor helyén valónak látja, feloldhassa; hogy zarándoklási s más fogadalma alól dispenzálhassa vagy más jócselekedetekre változtathassa. Hogy saját maga és udvartartása előtt hordozható oltáron, «altare portatilen» hajnalhasadta előtt, sátor alatt vagy bármely más tisztességes helyen, ha csak nincs névszerint interdictum alá vetve, misét mondathasson.⁴

¹ Fraknói Vilmos, Genealogiai s heraldikai adatok a vatikáni levéltárban, Turul, 1893. 1. füzet.

² Regesta Supplicationum Datariae, Tom. 280. 29.

³ Megjelent a „Turul” idézett számában.

⁴ Regest. Suppl. T. 280. f. 189.

Királyi gondoskodása kiterjed a boszniai ferencz-rendiekre, minoritákra is, kik ez idő szerint erős harcban állanak egymással. Még ipja jó Lajos király, politikai czélzatoktól vezéreltetve, hogy az Al-Duna mentén katolikus népek képezzék országának előbástyáját a merészen előretörekvő félhold ellenében, — telepítette a minoritákat Bosznia-, Rác-, Oláh- és Bolgárország határaitra, hogy ez országok schismaticus népeit a római egyházba vezessék vissza. Lajos czélzatai azonban nem sikerültek. E népek benne csak a hódítót, a hittérítőekben pedig vallásuk ellenségeit látták. Helytelen politikájoknak az lett a következménye, hogy a török előtt mihamar sorra buktak. A térítők a fenyegető török hatalom elől védettebb helyre, Boszniába vonultak. Itt azonban a conventuális francziskánusoké lévén a hatalom, a letelepülő minoritákat joghatóságuk alá akarták vetni, mi ellen ezek hevesen tiltakoztak. Hogy ezen a kereszténység ügyére oly veszedelmes, benső harcznak, egyenetlenkedésnek végét szakítsa, arra kéri Zsigmond IV. Eugén pápát, hogy hatalmi szavával intse a conventualistákat jogtalan igényeik elejtésére. másfelől erősítse meg a mironitáknak abbeli kiváltságát, hogy ők egyedüli rendi generálisainak, illetőleg vicariusának, kit önmaguk választanak, vannak alávetve.¹

Eugén pápa e több rendbeli kérést készséggel teljesíti.

A száznál több supplikáló közül minket közelebbről csak azok érdekelnek, kik a váradi egyházmegye területéről valók. Minthogy nemcsak önmaguk, de mint már jeleztem, családjaik, jó barátaik s kegyuri egyházaik számára névszerint supplikálnak, úgy egyháztörténelmi, mint genealógiai tekintetben több érdekes adattal szolgálnak.

Albisi Zólyomi Dávid fia, Dávid, bárónak mondja magát kérő levelében. Lelkiüdvösségéről kíván gondos-

¹ Regesta Suppl. T. 280. f. 33.

kodni, midőn kérelme oda irányul, hogy a diószeghi Szűz Mária-egyház plebánosa, mely egyháznak a híres Guthkeled nemzetség Dobi Dorog ágának kihalása után¹ 1393 ban² a nevezett főuri család lett a kegyura, őt és családját minden tagját minden bűntől feloldozhassa s mivel gyakran kell az eretnek husszíták s a pogány törökök ellen hadba mennie, altare portatilén bárhol napkelte előtt misét hallgathasson.³

Gyerőmonostori Kemény István nemcsak magáról, de családjáról s jó barátairól is gondoskodik. Kabos László „tiszteletreméltó“ özvegyének, Márhának, testvéreinek Kemény György és Albertnak, Dorottyának; továbbá Farnosi Rufi János fiának Dénesnek és feleségének, nemkülönben Erdélyi György és felesége, Erdélyi Tamás és felesége, végül Szentmihályteleki Thompa István, ennek fivére és felesége számára két litterae obsolutiones-t, a Gyerőmonostor határában lévő Szent László király tiszteletére emelt kápolna részére pedig búcsuengedélyt.⁴

A csegődi egyházzal eddig az adatok mostohasága miatt vajmi keveset tudtunk. A pápai tizedjegyzékben nem fordul elő, csak egyetlen XV. századbeli oklevél említi „Egyházas utczáját.“⁵ És ime itt egy supplicatio a pápai levéltárban s eloszlatja a homályt s nemcsak a kérdéses egyház alapítóit, alapítása idejét, védszentjét ismerjük meg, de különös kiváltságát is. Csegődi János nemes ugyanis egyike a Zsigmonddal Rómában járt magyaroknak, azt mondja, hogy a csegődi egyházat a Boldogságos Szűz tiszteletére szülei és ő maga alapították, javadalmakkal bőven ellátták, az ájtatos hívők nagy sokasága szokta látogatni. Hogy a szent helynek tisztelete s a hívők ájtatossága növekedjék, őt évi bucsut kér mindazok számára, kik ez egyházat a Boldogságos

¹ Bunyitay Vincze, a váradi püspökség tört. III. 228. 1.

² Geographia ecclesiastica Hungariae saec. XIV. II. 530.

³ Regesta Suppl. T. 280. f. 34.

⁴ Regest a Suppl. T. 280. f. 39.

⁵ Bunyitay Vincze, J. m. III. 453.

Szűz ünnepein, továbbá karácsonykor, husvétkor, Urunk menybemenetele napján, pünkösdkor és Szentháromság napján látogatják, vagy épségben tartásához kezök munkájával hozzájárulnak s bűneiket töredelmes szívvél meggyónják. Kéri továbbá, hogy illő helyen, hordozható oltáron misét mondathasson s valahányszor hadba kell szállnia, gyóntatója őt, fivérét és családja minden tagját minden bűnétől feloldozhassa.¹

Utolsó a váradi megyéből Szalacsi Kalmár István, Lőrincz fia, ki a kettős² Szalacson épült Szűz Mária és Szent György-egyházak számára esedezik bucsuengedélyért.³

Feltűnő, hogy a terjedelmes váradi megyéből csak 4 részvevőt ismerünk jelenleg is, mikor az erdélyiből 11-et, a pécsiből 13-at, az egriből 14-et, a veszprémiből meg éppen 30-at ismerünk. Esztergomból 9-en voltak Zsigmonddal. Vác egy vonalon áll Váraddal, míg Győr és Csanád 3—3, Kalocsa és Bács 2—2 vitézzel van képviselve.

Ne higgye pedig senki, hogy csak azok fordultak a szentszékhez, kik Rómában személyesen megfordultak. Ezrekre és ezrekre megy azoknak száma, kik a távol Magyarországból a szentszéket felkeresték. Sokan nem is egyházi, de merőben világi, polgári ügyekben, perekben kérnek orvoslást a római széktől, daczára, hogy törvényeink a Rómába való folyamodást szigoruan ismételten tilalmazták. S a milyen különböző a folyamodás tárgya és célja, éppen olyan különböző a folyamodók személye, társadalmi állása is.

1492 ben maga a király, Ulászló, a folyamodó. A prémontreiek ősi, a hagyomány szerint a magyar földön első prépostságáról, a Váradelőhegyről van szó. A rendtagok elhagyták, a monostor épületei pusztulóban.

¹ Regesta Suppl. T. 280. f. 33.

² Bunyitay Vince, I. m. 300 köv.

³ Regesta Suppl. T. 280. f. 122.

panaszkodik Ulászló kérő levelében. A régi dicsőségnek a roskadozó falak gyászos emlékei. Ulászló az elárvult monostort javadalmaival együtt Alattyáni Miklósnak, a váradi egyház prépostjának, felszentelt¹ sebastai püspöknek adományozta mint commendát. Kéri a pápát, hagyja helyben adományozását.²

Ulászlót követi Váradnak nagymiveltségű püspöke, Kálmáncsehi Domokos, ki előbb mint fehérvári prépost a politikai alkuvások mezején szedte diszes babérait.³ Agg férfiú volt már, mikor királya kegye a Farkas Bálint halálával árván maradt váradi püspökség élére helyezte,⁴ mégis ifju erőkkal fog hivei lelki életének istápolásához. Kivánatossá, kellemessé óhajtja tenni főegyházát hivei előtt. Ezért püspöksége második évében, jöllehet még nem nyerte meg a szentszék megerősítését⁵, folyamodik az éppen uralkodó VI. Sándor pápához, hogy mindazok, kik Karácsony nyolczada alatt meggyónnak, vagy Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén, ugy az első, mint a második vesperáson kezökben égő gyertyákkal, vesznek részt 200 napi bucsuban részesüljenek.⁶

Ebben az időben éppen nem szokatlan, sőt mindinkább gyakorlattá válik, hogy a főbb egyháziak több javadalmat ruháztatnak magkura.

A duszgazdagságáról híres pécsi püspök, Zsigmond, arról panaszkodik a pápa előtt, hogy oly szegénységben él püspökségében, hogy még asztalát sem láthatja el illendőképen. Engedje meg tehát a pápa, hogy valamely commendát elfoglalhasson, legyen az a benzések valamely apátsága, vagy káptalana valamely kanonoki stalluma.⁷

¹ Bunyitay Vincze, A váradi püspökség története II. 52. l.

² Regesta Suppl. T. 1197. f. 211. 212.

³ Bunyitay Vincze, J. M. I. 332. s köv. l.

⁴ Bunyitay, J. m. I. 332. s köv. ll.

⁵ „Electus“-nak, választott püspöknek mondja magát.

⁶ Regesta Suppl. T. 1013. f. 250. l.

⁷ Regesta Suppl. T. 993. f. 188. l.

A kassai születésű Szathmáry György fehérvári prépost, ki 1501-ben, midőn Kálmáncsehi Domokos, a váradi püspöki széket az erdélyivel cserélte fel, Várad püspöke lett,¹ azért folyamodik, hogy jövedelmes prépostsága mellé, mely egy püspöki javadalommal is vetekedett, — még két más prépostságot elfoglalhasson.²

Regis ad exemplum Bagaméri János, váradi kanonok s köleséri főesperes is azért folyamodik Rómába, hogy még egy kanonoki javadalmat elfoglalhasson, azt szabadon megarthassa és élvezhesse.³

Ugyanezen Bagaméri János és Baki Barnabás váradi kanonok együttesen fordulnak Rómába. A szent földre akarnak zarándokolni, hogy a szent helyeket meglátogassák, ott rokonaikért és jótevőikért imádkozhassanak és szabadon misézhessenek. Engedtessek meg tehát nekik, hogy székhelyökről távozván szent szándékukat megvalósíthassák.⁴

A gyulai parochiát, mely a boldogságos Szűzben tiszteli pártfogóját. 1495-ben Pogány Zsigmond foglalta el, káplánja Máté volt, a kalocsai egyházmegyéből, A javadalmat azonban nem sokáig élvezhették. Mert bár erősen állította Zsigmond, hogy a javadalom törvényes úton üresedett meg és ő ugyancsak törvényes úton nyerte azt el, Simon Marosontuli főesperes és csanádi kanonok bitorlásnak nevezte Zsigmond birtoklását, minthogy a gyulai javadalom hozzája tartozik. Az ügy perre került, melynek az elbirálására a váradi püspök vicarius, Alattyáni Miklós, Mihály váradi kanonokot rendelte ki, ki a jogi tudományokban „baccalareus“ volt. Mihály kanonok Simon főesperes javára döntött. Azonban Pogány Zsigmond és káplánja álhatalatosan megmaradtak igényeik mellett s nem távoztak a javadalomból. Ekkor Mihály kanonok, ki a törvényekben nagy jártas-

¹ Bunyitay Vincze, J. m. J. 342. s köv. II.

² Regesta Suppl. T. 1004. f. 123.

³ U. o. T. 1013. f. 291.

⁴ U. o. T. 1013. f. 36. l.

sággal birt,* az engedetlenkedőket excommunicálta. Ezek azonban most sem engedtek, megfelebbezték az ítéletet a római curiához s még egyfelől az excommunicatio feloldását kérik, másfelől az ügynek újabb megvizsgálását szorgalmazzák, mit a pápa engedélyez is.¹

Csák Mihály molnármesternek malma miatt akadt pere a váradi Ker. Szent Jánosról czimzett káptalannal. Az ügy elbirálása Mihály csanádi főesperes és Balázs, a Megváltóról czimzett prépost, bírák elé került. Ezek azonban Csák Mihály hátrányára döntöttek, a mennyiben nemcsak a malom körül szükségessé vált javítások eszközzésére, de az okozott károk megtérítésére is kötelezték. Ő azonban nem nyugodott meg az ítéletben. Arra hivatkozva, hogy a bírák az ő ellenvetéseit, kifogásait hallgatással mellőzték s csak a káptalan előadása alapján ítélkeztek, új bíróság kiküldését kéri a szentszéktől, melynél vele együtt más világi személyeket is hallgattassanak meg. A pápa teljesíti Csák Mihály kérését.²

Ha megemlítem még Sámsoni Ambrónak, Hosszupályiban a szent Katalin egyház plébánosának, valamint Nagymihályfalvai György, bánházai plébánosnak azon kérelmét, hogy a felsőbb rendeket bármely püspöktől érvényesen felvehessék,³ talán be is fejezhetem hosszúra nyúlt közleményemet.

Közöltem ez adatokat, hogy némi képet nyujtsak azon szövevényes, ezerszálu összeköttetésről, mely hazánk s a szentszék között a századokban fenállott s közöltem éppen a váradi egyházmegyére vonatkozókat, mert hálám némi tolmácsolásául én is hozzá akartam járulni néhány porszemmel azon fényes épülethez, melylyel «A váradi püspökség» nagynevű történetírója mind magának, mind egyházmegyéjének «aere perennius» örök emléket emelt.

¹ Regesta Suppl. T. 996. f. 189. l.

² U. o. T. 997. f. 158. l.

³ Regesta Suppl. T. 996. f. 73.

PÁZMÁNY PÉTER ATYAFISÁGA.

A Kath. Kőr matinéjén felolvasta : Dr. Karácsonyi János.

Felséges urunk és királyunk f. é. szept. 25-én kelt elhatározásával kimondotta, hogy hazánk székes-fővárosában a mult idők kiválóbb alakjainak szobrokat emeltet. Általában örömmel és hálával töltött el mindnyájunkat Ő felségének e nagyszerű elhatározása, de a nagyváradiaknak még különös öröme is van okuk, mert azon tiz férfiu között az egyik Pázmány Péter, e városnak szülötte s az ő megtiszteltetésével e városra is fény derül. Nem akarom mélyen tisztelt hallgatóimat Pázmány életrajzával untatni, hisz róla itt is elmondható, amit egy protestáns író művében olvastam : Egyháznagy, alapítói, irodalmi és polgári érdemei (Pázmány Pétert) halhatatlanná tevék a magyar történelemben és sokkal ismeretesebbek, hogy sem itt életrajzát kellene adnunk¹. E helyett csak azt akarom röviden kimutatni, hogy Pázmány Péter Biharmegye és Nagyvárad földjének mintegy hajtása, s nem csak úgy véletlenül született e helyütt, mint pl. Hentzy Debreczenben, hanem valóban csont a biharmegyeiek csontjából és a vér az ő vérükből, mert leszármazása és számos, előkelő biharmegyei családdal való rokonsága, mind idekötötte őt. Maga Pázmány Péter érsek még negyven év mulva is hálával emlékezik szülőföldjére s Biharmegyét akkor is édes nevelő hazájának mondja.

Az oly szenvedélyes vitákban, mint aminőket Pázmány Péter folytatott, az ellenfél minden igaz és nem

¹ Nagy István: Magyarország családai. IX. 174.

igaz fegyvert föl szokott használni a másik küzdő félnek megbénítására. Így történt, hogy többek között kétségbe vonta Pázmány Péternek magyar voltát is. De Pázmány ennek ellenében büszkén hivatkozott származására, családi összeköttetéseire; büszkén, de jogosan írta a félig idegen származású Thurzó nádornak: „Én is szinte oly magyarnak tartom magamat mint akárki . . . mert noha most a sok hadak közt megaprósodott a Pázmány nemzettség, de azt megbizonyíthatom, hogy Szent-István király idejétől fogva jószágos nemes emberek voltak az eleim. Anyám Massai nemzet volt; nagyanyám Csáky Miklós leánya volt, Ártándy Kelemen, Czibak Imre közel való atyafiai voltak atyámnak.”¹

Pedig ő a mit itt elmond családi összeköttetéseiről, az hiányos. És ez nem is csoda. Pázmány Péter mint 14 éves gyermek távozott el Biharmegyéből s ment Kolozsvárra, onnan 17 éves korában indult el Krakkóba és soha többé nem látta szülőföldjét. Tehát csak hallo-másból, később Nagy-Szombatba hozzá költözött öccsének elbeszéléséből tudhatott valamit családjáról és atyafiairól.

Pázmány Péter atyja Panaszi Pázmány Miklós az 1578 - 80. években biharmegyei alispán, nagyatyja Péter 1543-ban szintén biharmegyei alispán, 1551-ben váradi udvar bíró és várnagy vala².

Többi ősei is mindig Biharmegyében voltak birtokosok, jómódu nemes emberek. 1414-ben élő János nevű őse volt az, ki először viselte a Pázmány vezeték nevét. Máskülönben Pázmány Péter érsek atyafisága a fiu ágon nem volt terebélyes. Atyjának, nagy-atyjának egyaránt csak egy-egy testvére volt, úgy hogy az érsek mindössze nagybátyját Farkast és másodunokatestvérét: Györgyöt, Gáspárnak fiát ismerhette. E nagybátya és másodunoka

¹ Fraknói: Pázmány Péter. 1886. 17

² Fraknói: Pázmány Péter IV. 4. Szalay A: négyszáz magyar levél 81.

testvére - különben fiu-gyermekek nélkül haltak el s birtokaik mind leány ágra szállottak úgy, hogy e révén a Solymosy és a Váradi Balogh családok jutottak az érsekkel rokoni összeköttetésbe.

Annál jelentékenyebb volt Péter érsek atyafisága női ágon. Anyja, mint ő maga mondja, Massai leány volt, még pedig Massay Margit, Massay Lászlónak, nem pedig mint eddig hirdették Massay Imrének leánya. E Massay vagy helyesebben Majsay család a XIV-ik században lennt Temes megyében lakott, onnan a XV-ik században a Biharral szomszédos, régi Zarándmegye-származott át s ott több mint egy századon át az előkelőbb, nemesi családok közé tartozott. A Fejér-Körös mellett Kis-Jenőtől keletre van egy puszta, melyet ma az oláhok «Harkály»-nak hívnak, a régi magyarok «Haroklyán»-nak nevezték. Itt állott a család megerősített kastélya s itt lakott több mint egy századon át. Az 1551—52-ik évek eseményei azonban kizavarták a családot ősi fészkeből s tagjait, különösen pedig Majsay Lászlót, az érsek anyai nagyatyját, új otthon keresésére kényszerítették. Azon férfiak közé tartozott Majsay László, kik Erdélyt és a Tiszántúlt a török fenhatóságának elismerése által akarták megmenteni a teljes török rabigától s e végből Ferdinánd király ellenében Zapolyai János fiát, János Zsigmondot akarták fejedelemmé tenni. 1553. elején éppen e Majsay László és Iktári Bethlen György jártak kint Lengyelországban János Zsigmond anyjánál Izabellánál és hírül hozták, hogy János Zsigmond gyámja: Petrovics Péter nem sokára jön Tiszántúlt és Erdélyt elfoglalni János Zsigmond számára.¹ A kísérlet ez alkalommal nem sikerült; de sikerült három év múlva és János Zsigmond anyja, Izabella királyné nem volt hálátlan Majsay László iránt; megtette őt küüllő-vári várnagynak s hogy még nagyobb jövedelme legyen a váradi káptalantól, annak Ferdinándhoz való ragaszkodása

¹ Történelmi Tár. 1892. 682.

miatt elvett birtokok közül Majsainak adta 1557. július 17-én a Sebes Körös mellett levő Harsányt.¹ Ugyanekkor de már nem egyedül, hanem Bethlen Gergelyvel együtt megkapta és birtokába vette Szentjános falut, a margitszigeti apácák birtokát. Ez ellen természetesen a jogtalanul megfosztott apácák tiltakoztak, de tiltakozott három Pázmány is, úgy mint Farkas, az érsek nagybátyja, Farkas, nagyatyjának testvére és ennek nagykorú fia György (nem Gergely).² Így vált biharvármegyei birtokossá és a panaszí Pázmányoknak tőszomszédjává Majsay László. Így történt, hogy az érsek atyja Miklós ismeretségbe jutott az új biharmegyei birtokosnak leányával Margittal s lőn házasságuknak egyetlen gyümölcse: Pázmány Péter!

Abból, hogy Majsay László egyházi vagyont tulajdonul fogadott el; abból, hogy védtelen nőket csak azért, mert vallásuk buzgó követői voltak, az ősök kegyes adományától fosztott meg, tudhatjuk, hogy erős protesztáns érzelmű férfiú volt. Természetesen az lett leánya is s a nő kedvéért férje: Pázmány Miklós is. Tehát ezen, a katolikus egyháznak vesztére törő anyai nagyatyjának unokája lőn a magyar katolikus egyház megmentője.

Az érsek atyja Pázmány Miklós felesége az ingóságokon kívül egy csomó régi s meglehetősen kétes követelést is kapott hozományul. Azonban férje, mint afféle jogban járatos ember, neki fogott, hogy e követeléseket, ha kell, per útján is behajtsa.

Az egyik ilyen pert a Nadányi család ellen indította meg se per irataiból lehetett Pázmány Péter édes anyjának kilétét közelebbről meghatározni. Pázmány Miklós ugyanis 1580-ban bebizonyította, hogy az ő felségének nagyanyja Nadányi II-ik Mihálynak Lélfí Katalintól származott leánya Nadányi Benigna vala. E Nadányi Benigna Felfalussy Lázárhoz ment férjhez s ettől származott

¹ Váradi kápt. levéltár A. antiqua. f. 67. ur. 19.

² Bunyitay: A váradi püspökség története. II. 223. 500.

leánya Felfalussy Margit. Ez pedig utóbb Majsay Lászlónak lőn felesége. Hogy aztán Majsay László és Felfalussy Margit házasságából származott hat gyermek közül Majsay Margitot Pázmány Miklós vette nőül, azt már láttuk. Azonban Nadányi Benigna örökségét, legalább teljesen, még 50 év múlva sem adták ki a Nadányi fiuk, pedig annak egy része, a biharmegyei Fekete-Tót és Kávásd községek, kétségtelenül a női ágat is illető birtokok voltak. Mig a per tartott, Majsay Margit elhalt, de maradt utána egy kis örökös: Péter, a jövődöbeli érsek. Pázmány Miklós most ennek érdekében folytatta a perlekedést, de a sok huza-vona közben ő is meghalt, úgy hogy a kis alig 15 éves Péter most már maga nevében volt kénytelen a pert folytatni. Természetesen nem ő, hanem ügyvédője Püspöky Lukács végezte a nagy jártasságot kivánó jogi teendőket s a pert Pázmány Péter részére 1587-ben szerencsésen meg is nyerte.¹ Azonban abban az időben az ítélet kimondásától annak végrehajtásáig nagyon hosszú és kétséges volt az út és Pázmány Péter a végrehajtást meg nem várva, éppen a pernyerés esztendőjében 1587-ben lemondott a földi javakról és szerzetessé lőn.

Ekként Pázmány Péter a Nadányiakkal való, noha távoli rokonságnak, nem nagy hasznát látta; de annál nagyobb hasznát vették annak később a Nadányiak. Mert — mint tudjuk — 1613-ban éppen azon Nadányi Gergely, akivel mint kis gyermek Pázmány Péter perben állott, itt Nagyváradon fejedelem gyilkossággal szennyezte be kezét s e tettéért nemsokára halállal lakolt. Ekkor az ő árváit Pázmány Péter vette pártfogásába, a legügyesebbiket, Nadányi Miklóst ő neveltette, ő eresz-tette szárnyára úgy, hogy e Nadányi utóbb nógrádi főkapitány, törökverő hős és báró lőn.²

Nagyanya révén közeli atyafiságban állott Pázmány

¹ Harruckern levelek a gr. Károlyi levéltárban. M. 18. 53—61 ll.)

² Nagy István é. m. VIII. 10.

Péter a Keres-szegi Csáky családdal is. Akkoriban még e főúri, ma is virágzó, előkelő család, valóban és egyedül biharmegyei vérség volt; itt laktak összes tagjai az adorjáni és kereszszegi várakban. Hatvannyolcz falut és várost mondhattak akkor ők magukénak itt Biharmegyében,¹ hogyan mozdultak volna tehát innen? Ellenkezőleg, oly óvatosan evezgettek a párt-politikai állások hullámzó tengerén, hogy a XVI-ik században sem az erdélyi fejedelem, sem a magyar király nem foszthatta meg őket javaiktól. Pedig a hűtlenség s ennek következtében a vagyon elkobzás abban az időben mindennapi dolog volt. Sajnos, azon Csáky Miklósról kinek leánya Katalin Pázmány Péternek nagyanyja lőn s kit, mint gyökeres, igaz magyart Pázmány Péter 70 év múlva is emleget, a mi adataink hiányossága miatt már semmi közelebbit nem tudunk.

Thurzó nádorhoz intézett levelében nagyra van Pázmány Péter vele, hogy Ártándy Kelemen atyjának közel való atyafia volt. S valóban, ha előveszszük az Ártándyaknak Bunyitay Vinczétől összeállított nemzedék rendét, mindjárt azt látjuk, hogy Pázmány Miklós nagyanyja Ártándy Katalin és Ártándy Kelemen atyja, Ártándy Balázs egy testvérek vagy, mint a régi magyarok mondták: egyek voltak.² Másodfokot is érintő, harmadfoku vér rokonság volt tehát Ártándy Kelemen és Pázmány Miklós az érsek atyja közt. S nem hiába hivatkozik magyar voltának igazolása végett az érsek éppen az Ártándy atyafiságra. Mert tudjuk, hogy Biharmegyében éppen az Ártándyak voltak a XVI-ik században a nemzeti királyság és magyar függetlenség fő-fő harczosai. Ártándy Kelemen maga volt 1553-ban a János Zsigmond pártiak magyarországi feje; az ő várába, Nagy-Kerekbe gyűltek össze Petrovics bejövetele előtt az összes párthivek; egyedül ő volt, aki szembe szállott Ferdinánd

¹ Csánki: Magyarország tört. földrajza I. 595, 630—1.

² Bunyitay i. m. 198.

katonáival; egyedül ő volt, aki a sikertelen kísérlet alkalmával a nemzeti ügyért nagyobb kárt szenvedett.¹ Méltán tartották tehát őt a buzgó, sőt tulzó magyar hazafi mintájának.

A nemzeti párthoz való hűségnek s az azért szenvedett szomorú halálnak koszorúja övezte még Pázmány Péter kortársainak szemében is Czibak Imrét, a volt jeles váradi püspököt, a kit a fattyú olasz szerencsefi, Gritti 1534. augusztus 11-én orvul meggyilkoltatott. Az érsek szerint e fényes emlékü férfiú is rokonságban állott atyjával, de e tekintetben a hagyomány már homályosan emlékezett. Mert nem az érsek atyja, Pázmány Miklós, hanem anyai nagyatyja, Majsay László volt Czibak Imrével vérségi összeköttetésben. Majsay Lászlónak anyja ugyanis Czibak Ágnes, Imre püspök édes testvére vala.² — Semmiesetre sem mondott tehát valótlanságot Pázmány Péter érsek, midőn Czibak Imrét, a magyar nemzet függetlenségének kiváló harczosát, szintén ősei közé számította.

Kérdezhetnék még, mélyen tisztelt hallgatóim tőlem, hogy meg tudnám-e mondani e nagy terjedelmű városnak körül-belül melyik pontján állhatott Pázmány Péternek szülő háza? Őszintén megvallom, hogy arra nem vagyok elég ember. Kinyomtatott történeli kúlforrásainkban erre vonatkozólag csak annyit találtam, hogy Pázmány Farkasnak, az érsek nagybátyjának háza, a régi Szent-Márton utczában állott. E Szent-Márton utca fekvését a Baranyi levéltár adataiból meg tudnám ugyan állapítani, de ebből Pázmány Péter szülőházára nézve nem következik semmi. Mert hogy a nagybátya és a nagyatyja egy házban laktak volna, az inkább bizonytalan, mint bizonyos. Ugyancsak a Szent-Márton-utczában volt az 1560—70. években Majsay Imrének, László testvérének a háza is Addig, míg Pázmány Péter édes

¹ Nádasdy levelek az országos levéltárban.

² A gr. Csáky cs. lőcsei levéltára. f. 22. m. 6. és 10.

anyját, e Majsay Imre leányának tartották, némelyek azon gondolatra jutottak, hogy Majsay Margit itt, az atyai házban szülte gyermekét. Mivel azonban Majsay Margit nem Imrének, hanem Lászlónak volt leánya, ez a hozzávetés is lidérczfénynek bizonyult. Egyelőre tehát csak azon, Bunyitay Vinczétől fölfedezett adat alapján indulhatunk el, hogy Pázmány Györgynek, Péter érsek mostoha testvérének 1603 ban eladott nemesi udvarháza Várad-Velenczén állott. Azoknak tehát kiknek erre idejük van, ezen a nyomon kell elindulniok s ha kikutatják, hogy a velencei udvarházat már az érsek atyja birta, sőt tán még az érseknek a nagyatyja, mint a váradi vár udvarbirája, a váradi püspöktől kapta, akkor neki indulhatnak a régi térképek és leírások sokaságának s ha nem is teljes bizonyossággal, de mégis némi valószínűséggel rámutathatnak Nagyváradnak azon pontjára, ahol Pázmány Péter érseknek bölcseje ringott.

VÁRAD AZ 1598-IK ÉVI OSTROM IDEJÉN.

Részlet: „Várad ostroma 1598-ban“ cz. tanulmányból; kivonata felolvastatott a biharmegyei és nagyváradai tört. és rég. egyesület 1899. évi május 22-iki közgyűlésén.

Irta: **Zsák J. Adolf.**

Értekezésünk, az ostromot tárgyaló részének kellő megértése céljából egy kis helyszin tanulmányt kell tennünk a 300 év előtt való Váradban; mert tudnunk kell ugyanis, hogyan nézett ki az a pont, melyért annyi küzdelem és vér folyt; mely bukásával egy országot rántott magával, győzelmes ellenállásával pedig egy országot mentett meg.

A régi Várad és váráról ez ostrom idejéről fennmaradt egy hiteles, de hűnek éppen nem mondható perspektíva rajz; ugyanaz, mely eredetileg «Ortelius Redivivus et Continuatus» czimkezetű ismeretes krónikában jelent meg s ezután több újabb műben is közölve; sőt muzeumunk II. számú termében is látható két másolata; s ezért olvasóim legnagyobb része előtt is ismeretes lehet.

E rajz és más egykoru iratok szerint a váradi erősség három részből állott: a belső és külső várból s a kerített városból. A vár maga azon rendszerben volt építve, melyben ma is van, t. i. az *uj-olasz* (bastionär) rendszerben. Ez új rendszerben való építést bizonyára még az utolsó váradi püspök kezdte meg, folytatták: János Zsigmond, ki 1569-ben Darjassy Boldizsár várnagygyal a «*Királyfi*» bástyát építette;¹ Báthory István, ki Balda-

¹ Dr. Karácsonyi János: Békésvármegye története III. k 155—6. l.

gara Oktáv mérnök által¹ az «Aranyos» bástyát (nevét onnan nyerte, hogy egy aranyozott keretbe foglalt Báthory czimer volt a bástya fülbe helyezve);² Báthory Kristóf és Zsigmond fejedelmek; kik Nyilas Mihály által a «Csonka»;³ Nagy Tamás által a «Velencei»⁴ végül 1576-ban Bihar-Kraszna és Közép-Szolnok vármegyék jobbágyaival (minden 10 porta után egy ember) pedig a ma Bethlen, akkor «Fa» néha «Föld» bástyát építették.⁵ A várkaput Kolozsvár készítette 1573-ban.⁶ Az építési költségek fedezésére az erdélyi országgyűlés 1570–1594-ig minden évben 20 és 75 dénár között váltakozó összegű külön, országos adót szavazott meg;⁷ s minthogy az építés a török szövetség felbontásakor még nem volt befejezve, az 1596. évi november 30. december 8-iki országgyűlés szigorúan ráparancsolt Közép-Szolnok és Kraszna vármegyékre, hogy «mind az ő felsége, urak és nemesek jószága személy válogatás nélkül Várad építésében minden segítséggel legyen».⁸

A *belső vár* a mai várban, a Bethlen-féle zárt épület helyén volt; a külső vártól csak egy körfallal, — melyben itt-ott emeletes, figyelőtornyok voltak, — elválasztva.⁹ E belső vár közepén egy nagy, lánczos vederrel ellátott kő kut állott,¹⁰ mellette az ikertorony, híres Szt.-László templom (előtte az ismert király szobrokkal); ennek folytatását a Királyfi bástya irányában több emeletes épület képezte, mely a templommal együtt egy háromszög

¹—⁴ Szamosközy tört. maradv. II. k. 168—9.

⁵ Erd. orsz. gyűl. eml. III. k. 107. l.

⁶ Jakab Elek : Kolozsvár története II. k. 227. l. jegyzet.

⁷ L. Erd. orsz. gyűl. eml. III. k. 107. 114. 122. 139. 143. 152. 162. 170. 198. 209. 216. 220. 231. 234. 374. 387. 411. 420—1. és 447. továbbá u. a. IV. k. 108. ll.

⁸ I. m. IV. k. 108. l.

⁹ A perspektíva szerint. Különben, hogy belső és külső vár volt, igazolja a váradi várról 1600-ban készített leltár e kifejezései: „In arce interiori“ v. „In arce exteriori“ (közölve Bunyitay V.: A váradi püsp. tört. II. k. 234—6 ll. jegyzet).

¹⁰ Az idézett leltár.

alaku tért, az ugynevezett püspöki udvart zárták be.¹ A nyugati oldalon szintén volt egy, földszintes házakkból álló, észak déli irányban haladó épület csoport, melynek két szárnyán egy-egy emeletes torony állott.² A «Királyfia» bástya mellett levő emeletes épület csoport eredetileg Várad régi püspökeinek, majd Izabella királynőnek s később a váradi kapitányoknak szolgált lakásul.³

A *külső vár*, az volt, amit ma váradi várnak nevezünk; s csak kevésben különbözött ettől; így pl: a vár árka csak 16 öl széles volt;⁴ melyet a Csonka és Aranyos bástyák között egy csatorna kötött össze a Körözzsel;⁵ a mai Bethlen bástya földből volt építve s fonott czölöpökkel megerősítve (innen hajdani neve: «Föld» néha «Fa» bástya); a bástyák ellenaknázásra nem voltak alkalmasok,⁶ s csak gyenge oldalzásra használható kazamatákkal rendelkeztek;⁷ továbbá a bástyáknak nem voltak magason a nagy orilonjai, melyek ma láthatók;⁸ tehát a kerítés közök (Zwinger) is hiányzottak, hasonlóképpen hiányzott a Ravelin és Cavalier is, melyek közül az elsőnek nyomai még láthatók a Benes-féle vendéglő nagykertjében, a második romjai pedig az «Aranyos» bástyán. Miként ma, a XVI. sz.-ban is két kapu vezetett a külső várba; az első vagyis a nyugati kapu fölött volt a várnagy lakása;⁹ itt egy felvonó, amott egy mozgóhid vezetett az árkon keresztül;

¹ L. a perspektiva jegyzetét.

² Rajz szerint.

³ Az 1600-ik évi leltár.

⁴ Történelmi tár. 1878-iki évfolyam. Rödern jelentése.

⁵ Rajz szerint.

⁶ Röd. jel.

⁷ U. a.

⁸ Ezí észlelhetni ma is.

⁹ Nem felel meg tehát a ténynek egyesek azon véleménye, mintha a várba csak egy kapu vezetett volna, mert, — hogy egyet hozzak fel — az 1600. évben szerkesztett hiteles leltár e kifejezése: „Domus altera Castellani supra *primam* arcis portam“ — is két ajtót igazol.

mely utóbbit aztán az ostrom kezdetén felszedték, az előbbit pedig felvonták. A vár árkába szükséges vizet a Körözs egy «Kis Körözs»-nek nevezett ága szolgáltatta, mely Velenczén az ugynevezett «felső malmot» hajtotta,¹ s a mai sertésvásártér keleti sarkánál foly be az árokba;² a viznek az árokból való levezetése egy, a Csonkabástya és élszögletével szemben levő contre escarpe fal szögletben alkalmazott zsilip segélyével történt; ugyanott, a hol ma egy kovács műhely van, a vizet levezető árok és zsilip nyomai maig is láthatók. A víz rendes körülmények között ember mélységű volt.³ A contre escarpe falak csaknem egyenlő magasságot értek el a várfalakkal s aztán a vár körül fokozatosan ellapultak, mintegy 250–300 lépésnyi hosszúságban; ez volt az ugynevezett glacis, mely arra szolgált, hogy e 250–300 lépés sugaru körterületen vagyis az akkori fegyverek lövőkörletén (Schuss-Distanz) belől a védőknek a czélozást megkönnyítse, a leadott lövések sikerét pedig elősegítse.

Végül magának a városnak erőssége. Ez igen primitív volt, mely adott körülmények között a védőknek kárára, az ellenségnek pedig előnyére vált. A Peczét, mely — mondhatni — a mai mederben folyt, egy meglehetősen széles csatorna a mai Kispiacz és Kert-utca irányában kötötte össze a Körözszel;⁴ melynek belső partszegélyén, a két szárnyon egy-egy lapos, négyszögű toronynyal ellátott kő- vagy téglafal húzódott végig; e fal közepe táján egy harmadik — kijáratra kapuval ellátott — torony volt s végül a középső és a déli sarktorony között volt még egy negyedik — lapos — torony.⁵ Ez említett fal két sarktornyától a Körözs illetve a Pecze

¹ Rödern jelent.

² Nyoma ma is látható.

³ Röd. jelent.

⁴ Hogy e csatorna tényleg az említett vonalban kötötte össze a két vizet, ezt a Rödern-féle rajz méreteinek s az utcák mai alkatának összevetéséből lehet következtetni.

⁵ A rajz szerint.

belső partján, itt egy fonott sovány kerítés, amott pedig egy czölöp-palánk huzódott mintegy a vár nyugati homlokvonalaig; anélkül azonban, hogy a kerítés és czölöpzet valahol találkoztak volna, vagy pedig legalább a vár árkáig lettek volna meghosszabbítva.¹

A város erősítéséhez még egy nagy kőházat is kell számítanunk, mely a mai «Temesvári sörcessarnok» körül állott s Ghiczi János építtetett kapitánysága idején.² E zárt épület a város védőinek Redoute-ul szolgálhatott. A város többi részei erősítés nélkül állottak.

Zsigmond fejedelem a török szövetség feladása (1594) után állandóan nagyobb számú őrséget tartatott Váradon, mely 1598-ban 1000 főt tett ki.³ Élén állott a «Váradi kapitány,» ki egyszersmind Bihar (ha Erdélyhez tartoztak) Kraszna és Közép-Szolnok vármegyék főispánja: a «partium» parancsnoka volt, s mint ilyen méltóság tekintetében közvetlen a fejedelem után következett. 1596—1598-ig Király György volt — másodszor — a kapitány. A többi katonatisztek: a belső és külső vár várnagyja Korlatovics György, a város erősítése: Stéphán István;⁴ csapatparancsnokok: Massay Ferencz és Somogyi Bertalan;⁵ a kapitányok közül: Vajda Ferencz,⁶ Patachi Pál;⁷ Fekete János,⁸ Schorj (?) Pál,⁹ s a három Bornemisszát:¹⁰ Miklóst, Istvánt és Jánost ismerjük; pénztárnok: Litterati Deák Gáspár volt.¹¹ Az őrség fizetése havonként 3500 frtot tett ki,¹² mely összeg ekként oszlott meg: darabant és lovas közlegény 3 frt, gyalog és lovas dobos 4 frt, ugyanennyi a trombitás és tize-

¹ A rajz szerint.

² Istvánffy XXXI. 432. I. 2.

³ V. ö. Röd. jelent. és a biztosok 1598. jul. 4. jelentését. (Erd. orsz. gyűl. eml. IV. k. 186. l.)

^{4—5} Szamosközy i. m. II. k. 143. l.

^{6—10} Röd. jel. és Budai F.: Polgári Lexikon.

¹¹ Szamosközy i. h.

¹² Erd. orsz. eml. IV. k. 187 l.

desnek, lovas-zászlóartónak 5 frt, gyalogosnak 4 frt, végül egy hadnagynak 8 frt.¹

A mi a vár hadi felszerelését illeti, részletes tudósításunk nincs s ezért a további adatok felszínre kerüléséig meg kell elégednünk a következő sovány képpel: tizenkét ágyuról van tudomásunk, melyek közül az egyiknek ily felirata volt: «Magnificus Thomas Varkoch Co. (mes) Cobhoriens (Bihariensis) et Summus Divi Regis Ferdinandi Capitaneus factum curavit 1553. esztendőben² (sic!), továbbá «Szádvári Bebék ágyu» volt kettő, az Báthori István ágyui felé volt négy (az egyik «Tenor nevű») az kis frater ágyu volt három s végül a kis Súlyom nevű ágyu.³ Az ágyuk 3, 7, 10, 28, 30 vagy 35 fontosak voltak.⁴ Hogy másnemű felszerelések-ből mennyi volt, nem tudjuk, de hogy egy rendszeres, tartósabb ostromhoz nem kellően volt felszerelve a vár, igazolja azon tény, hogy az 1598-ik évi ostrom előtt Miksa főherczegnek kellett nagy mennyiségű lőport, golyót, nagyszámu kapát, ásót, fegyvert és taraczkot küldeni.⁵

Végül emlékezzünk meg egy pár szóval az 1598-ik évi Váradról polgári tekintetben is.

Az ostromot néhány évtizeddel megelőző időből fenmaradt adókönyvek alapján Várad 2200–2500 házat számlált, melynek a szokásos számítás szerint 11000–12500 lakos felel meg. Vallási tekintetben a lakosság 2000 katolikus kivételével⁶ Kalvin-protestans volt. Az előbbiek papjait, — jezsuiták, ép ez (1598) év május elején üzték ki a Derecskei Ambrus predikátor által felbujtogatott protestans lakosok, s egyszersmind a katolikusok kápolnáját is földig rombolták; emiatt Várad katolikusai

¹ Erd. orsz. eml. III. k. 440 l. és Röd. jel.

² Ez később Károlyba került. L. Századok 1898. 808–809. II.

^{3–4} Rég. és tört. közlem. (a biharm. rég. és tört. egyeslet közlönye) I. k. 1875. 130–134 II.

⁵ Istvánffy i. h.

⁶ Memoriale pro Cardinale Báthori 1591. Közölve: Erd. egyh. tört. adatok. I. k. 301–303 II.

ez időtől kezdve Szöllősre mentek istentiszteletre.¹ A polgárok Báthory Kristóf 1580-ban adott szabadalomlevele alapján² mind nemesek voltak. Főbíró az 1596–98 években Szabó (Sartor) György volt;³ ugyanaz, kit egy évvel előbb Zsigmond fejedelem három bot ütéssel büntetett, mert nála a jezsuitáknak Váradról való kiűzetését kérelmezte.⁴ A török közeledtének hírére Szabó bíró a polgárság nagy részével Erdélybe igyekezett; utközben egy falusi román papnál hált egy éjjel, a midőn is a tatárok a falura ütöttek, a pap házát felgyújtották, a benne levők — tehát Szabó bíró is — megétek.⁵

A város négy részből állott: Olászi, Velence, Vadkert (a mai Csillagváros) és a «város» (mai nagypiacz), melyeknek mindegyike 1557 előtt önálló közigazgatással bírt, ez évben azonban Izabella királynénál kérelmezték, hogy közös birájuk legyen.⁶

Lakosainak nagy részét oly családok alkották, melyeknek tagjai a megye s az ország eseményeiben vezérszerepet vittek; ilyen családok voltak: Bornemissza,⁷ Borbély (békési), Pribék,⁸ Beöthy⁹ Nyilas, Ugray,¹⁰ Frater¹¹ Mooszlai, Komáromy, Várady¹² Gergoch,¹³ Király In-

¹ Decsi históriája 319–323. Szamosközy i. m. II. R. 81–89 ll.

² Közölve: Kereszturi: Descriptio Eppatus Magno-Varad. 221 7.

³ Szamosközy i. h. 143 l.

⁴ Trausch-féle krónika I. k. 129–130 ll. Azon állítása, hogy a bíró az ütésekbe egy néhány hónap múlva beléhalt, téves mert Sartor 1598-ban is él, l. Szamosközy i. h. 143. l.

⁵ Szamosközy i. h. 170–171 ll.

⁶ Erd. orsz. gyűl. eml. II. k. 89 l.

⁷ Rudolf király szabadalomlevele. Közölve: Palugyay J.: Szabad kir. városok leírása. 1853. 289–298 ll.

⁸ Mikó históriája 269 l.

^{9–10} Csengeri levéltár.

¹¹ Szamosközy IV. 42.

¹² E család a török közeledtének hírére Kolozsvárra menekült, s vissza sem jött többé, hanem ott a XVII. és XVIII. sz.-ban nagy szerepet játszott. L. Gr. Bethlen Miklós önéletírása. I. k. (Szalai-féle) 146 l. v. ö. Jakab E.: Kolozsvár tört. III. k.

¹³ Bőjthe Ödön: Hunyadm. Strigymel. rész. és nemes család tör. 1891. 162–3. v. ö. Bölönyi levéltár 1607-évnél.

czédy, Stephán v. Stepán,¹ Madarassy,² Sándor³ Pázmány s az uttóbival sógorsági viszonyban levő Massay⁴ és Somogyi⁵ stb. családok.

Azon körülmény, hogy Erdélyt Magyarországgal, Felvidéket az Alvidékkel összekötő kereskedelmi és hadi utak Váradot érintették, illetve itt keresztezték egymást, — e városnak állandóan mozgalmas képet nyújtott, s ha ehhez hozzá vesszük még szép házait, csinos utcáit és regényes vidékét, semmi esetre sem lepnek meg egy, az ostrom előtt (1590) Váradon járt német utas szavai: «Ist wohl der Orth, einem irdischen Paradeis zu vergleichen.»⁶

Ha e német utazó az 1598 ik évi ostrom után is jár Váradon, az elébe táruló szomorukép emlékezetébe jutattla volna a költő szavait: «Fuit Troja, fuit Ilion...»

¹ Röd. jel.

² Bőjthe i. h.

³ Bölönyi levélt.

⁴ Szamosközy II. 147.

⁵ Baranyi levélt.

⁶ Fraknói V.: A biharm. és nagyv. muzeum kulturai feladatai.

BIHARMEGYE MAGYAR NÉPE A KURUCZ VILÁGBAN.

Irla : Dr. Karácsonyi János.

Dalos faluból jövők.

Egyház szegen. ahol a püspöki plébánia áll, sokszor két három oldalról is hallom a csoportban járkáló legények dalait s néha áthallatszik a tengeri hántást végző, vagy fonóban levő asszonyok, leányok éneke is. S amint hallom. amint a falu házait, kerteit nézem, eszembe jut, hogy itt e helyen, ahol e nép most csak az általános emberi indulatokról. a szerelemről és elválásról, fájdalomról és örömről s néha néha a katona meg a kaszárnya életről dalol, kétszáz évvel ezelőtt évenként keresztlül kuruczok tanyáztak, a magyar nemzet romlását fájlaló, majd annak megmentésére buzdító szívet dobogtató kurucz dalok hangzottak s nemzetünk összes érzelmeit az áldozatra kész hazaszeretetet uralták.

Az az irtóztató elkeseredés, amely a vasvári békekötés után a magyart elfogta, 1670-ben fölkelésre vitte a nemzetet. A fölkelés előkészítetlen, fejtetlen vala s kivált egy ember állhatatlansága miatt csuf kudarccal végződött. Azok, a kik a bécsi udvar kegyelmében nem bíztak vagy azt mindenkép visszautasították, odahagyták házaikat, jószágaikat s menekültek olyan helyre, ahova a bécsi udvar keze nem ért, de ahol mégis legközelebb valának elhagyott otthonukhoz. Ez volt Erdély, a Szilágyság és különösen Biharmegye. Ez akkoriban a török birodalom hódoltság nevű részéhez tartozott s a váradi pasa hatósága alatt állott. Az ily menekültek magukat bujdosóknak, a törökök pedig őket a maguk nyelvén kuruczoknak (szökevénynek) hívták s e török szó rövid

időn világszerte elfogadott neve lőn a keménynyajku, rendetlenül harczoló, de önfeláldozó és vasakaratu menekülteknek.

Mindenesetre hősie önfeláldozást vittek végbe e bujdosók, midőn otthonukat odahagyva, életüket nemcsak a halálnak, hanem a mindennapi nyomornak kitéve élő tiltakozásként a bécsi udvar önkénye ellen idemenekültek, de az is bizonyos, hogy Biharmegye népe is nagy és állandó áldozatot hozott a magyar nemzet szabadságáért, midőn a bujdosóknak 10 éven keresztül szállást és ételmezést adott,

Tekintsünk csak végig a bujdosóknak Biharmegye területén tartott gvülesein s mindjárt látni fogjuk, hogy keresztül-kasul jártak e megyén s alig volt helység, a hol a lakosok vendégszeretetével ne éltek volna. 1673 végén bihari gvületekben kötnek egymással kölcsönös szövetséget, hogy egymást el nem hagyják.¹ 1674 márcz. 29-én Szalontán volt közgvülésük s erről szóló iratukban megvallják, hogy már 1673. márcz. 1. óta állandóan a biharmegyei lakosok nyakán éltek² 1674. márcz. 29 én, mezőgyáni szállásukról hirdettek közgvülést Sarkadra s ezt némely főrendek belényesi szállásukról ápr. 11 én ujra tudatják Szilágyságban levő atyafiakkal.³ A sarkadi gvületesen kívül 1674. május 31 én még egy gvülést tartottak. Harsányban⁴ 1674. aug. 24 én Csatáron gvülekeztek össze s ott alkották azon nevezetes határozatukat, hogy Weselényi Pál legyen fővezére az összes bujdosóknak. A következő években Püspöki (1675), 1678 és 1684 Bihar (1676), Harsány (1676). Vajda (1678), Kis Marja (1676). Tóti (1677), Margita (1679 és 1684), Diószeg (1681). Komádi (1679 és 1680), a kis királyi falu (1676) az elpusztult Bócs (Berettyó-Szentmárton és Zsáka közt 1679)

¹ A bujdosók levéltára. 8. l.

² U. o. 7. l.

³ U. o. 15.

⁴ U. o.

és utóljára Berettyó-Ujfalu voltak kisebb nagyobb gyűléseiknek, tanácskozásaiknak színhelyei.¹

Ha Biharmegye népe nem látta volna a kuruczokat szívesen, mind ezen gyűléseket nem tarthatták volna meg s egyáltalában a fölkelés nem arathatott volna semmi sikert. Hálás szívvel jegyzi is meg Thököly Imre 1677. november 13 ikán az ő naplójába: «Ebédet itt Csatáron nem ettem, gondolván Váradról jöhet tudósításom: de válasz nélkül jöven meg embereim és elménkben tartván azt is ha valahogy a bihariak be nem bocsátanának bennünket, Váradra Radics uramat az passához ajándékkal expediálám. magam pedig Csatárrul délután sokkal indulva meg Biharra szállék az velem levőkkel, egyéb iránt jó szívvel fogadván bennünket az lakosok ²

Pedig e szívvel fokadás legtöbbnyire óriási terhet rakott a szegény nép vállaira. 1677. végén történt, hogy azon francia tisztek vezetése alatt álló segédcsatatok, a melyeket XIV. Lajos francia király a kuruczok támogatására fogadott, szintén Biharmegyébe, a Berettyó és Körözs mentére vonultak. A francia ezredes, Boham Kristóf, előbb Biharon. utóbb Harsányban a diplomácia meghatalmazott Forval Püspökiben vett szállást, decz. 18 án Püspökiben szállásolt Weselényi Pál, a bujdosók fővezére és Thököly Imre, már ekkor is e hadakozás egyik lelke. «Deczember 22-én — írja Thököly naplójában — ebédre az francia urakból hivattam által Biharrul négyet és Weselényi László uramat is, kik is vigan mulatának nálam.»³ Azonban 1678. február 8 án, megvallja Thököly, hogy a püspöki városházán tartott gyűlésen «a tovább való quartélyozás» ról tanácskoztak, mert «csak harmadnapig sem élhettek már a francia

¹ Bujdosók levéltára. 26, 28, 32, 36, 49,—51, 53, 59, 67, 100, 101, 109, 111, 125, 127, 130, 137, 138 U. Tököly levelei 68.

² Thököly naplója az 1676—78. évekről. M. Tört. Emlékek. I. évk. XVIII. k. 103 l.

³ U. o. 119—121.

hadak az elélt quártélyokban,¹ és csakugyan febr. 4-én indultak tovább Telegd felé s onnan a Szilágyságra. 1678. ápr. 23-iki levelében pedig írja Thököly, hogy a mezei hadak mindig Margittán várták Teleki kijövetelét s «eddig azért zsugorgottak Margittán, az hol is egy ház 18 és 20 személy is volt», de mivel Teleki tábora nem jött, kénytelenek voltak az Ér mellé lovaik elartása végett a füre vonulni.²

Különösen egy-egy gyűlés szokott nagy kárt tenni egy-egy falu lakosságának 78–80 főember, meg azok cselédsége gyűlt ilyenkor egybe a falu mellé sátorokba. Megvallja ezt maga Thököly is 1679. aug. 21 ike levelében: «Az mely falu vagy város mellett szállunk, tészünk annyi kárt mezejében, hogy a quartélyban lévő katona sok hetekig is belőle élhetne.»³ Hozzjárult még ehhez, hogy a király pártiak üldöző csapatai minden parancs ellenére is át-átcsaptak Biharmegye területére s ha nem találták a bujdosókat, a nekik szállást adó lakosokat fosztották ki. Példa erre Debreczen 1675 ike megrablása is, de példa rá Margita 1679 ike szerencsétlensége is. Ez év aug. 15. táján Thököly a szilágysági Nagyfaluból Margita és Diószeg felé igyekezett. Megtudták ezt a szatmári labanczok és Margitán el akarták csipni. Értésült azonban szándékukról Thököly s utat változtatván, ment Tótira és másnap onnan Diószegre. «Jól is adta az Isten — írja Thököly — mert utánam jöven felesen, az én felverésem helyett az szegény margittaiakat vonták meg, engem pedig Isten kezöktől megoltalmazta.»⁴

Nem csoda, ha ily keserves kártételek, bajok miatt néha-néha a nép ki is fakadt s mikor a török is bízatta, a kuruczokat kiüzéssel, vagy azzal fenyegette,

¹ T. o. 143.

² Thököly Imre levelei. 25.

³ Thököly levelei. 61. l.

⁴ U. o. 56.

hogy egy szem gabonát sem vet, s így nekik élelmet pénzért sem ad. De ezen fenyegetéseket sohasem váltotta be. Ellenkezőleg például a szalontai nép ma is kurucz-laposnak hívja azon tért, a hol a bujdosók egy időben tanyáztak s most is él köztük a hagyomány, hogy az előjáróság oda tüzelőfát, a lakosság pedig nagy mennyiségű élelmet vitt ki táborukba s őket több napon át megvendégelte.¹

Egész más volt magaviselete, sokkal élénkebb volt részvétele Biharmegye magyar népének a második kurucz világban 1703-tól 1711-ig vagyis Rákóczy Ferencz fölkelése idején.

Biharmegye 1556-tól 1660-ig Erdélyhez tartozott. 1660-ban az erdélyi fejedelemségtől foglalta el a török, de nemessége továbbra az erdélyi fejedelmet tartotta urának, népe is 1671—1681-ben még mindig Erdélyhez tartozónak hitte és vallotta magát. Ő csak hallotta, de nem érezte azon visszaéléseket, bajokat, a melyek a szoros értelemben vett magyarországiakat fegyverre kényszerítették s ennél fogva Biharmegye népe maga nem fogott fegyvert, s hallgatta is, maga nem nagyon dalolta az addig irt bus kurucz nótákat, mert azok nem az ő állapotukat ecsetelték.

Ámde 1703-ban másként állt a dolog. 1692-től 1703-ig keservesen érezték a biharmegyeiek is a török háborúk rettenetes súlyát, a nagy hadseregek nyomasztó beszállásolását, az új hadi és kamarai tisztek önkényét, a megszokott birtok-viszonyok felforgatását s a sokféle adók kegyetlen behajtását.

Már csak a volt 14—15 hajdu város szabadalmainak el nem ismerése, a volt hajduk jobbgágyokká tétele

¹ Rozvány: Nagyszalonta történelme 94. E mű érdemes szerzője 1870-ben azt hitte, hogy e jótéteményt a szalontaiak 1710-ben a Gyula ostromáról visszatérő kuruczokkal gyakorolták. Azóta, azt hiszem, maga is meggyőződhetett, hogy Gyulát nem 1710-ben ostromolták a kuruczok s hogy egyáltalában kuruczok Szalonta alatt csak 1671—81-ben tanyázhattak.

is óriási elkeseredést szült Biharmegye népében. Mikor tehát Rákóczynak szabadságra hívó szózata megharsant. Biharmegye népe nemcsak ételmet és abrakot adott a magyar alkotmány megmentéséért, hanem a mi sokkal több, vérét is ontotta és sokszor most már maga is bujdosóvá lett. Rákóczy ezredei közül Bóné és Ölyüs ezredei csaknem teljesen, s Kárándi ezredekben is mint katonatisztek számosan szolgáltak.

És maga a biharmegyei magyar nép mennyit szenvedett!

Alig hogy 1703. júliusban fegyvert fogtak, a Nagyvárad Olasziban lakó rácok rájuk támadtak és szélyelverték a gyakorlatlan csapatokat, felélegéssel fenyegették a moczczani merő falvakat. Bercsényi 1703. aug. 6-án elpusztította ugyan a rácok olaszi fészket, de 1704. január 7-én jöttek Arad vidékéről mások, bevették a bihari sánczokat, a bihari ref. templomba szorult gyalog magyarokat pedig a templom kerítésében ölték meg s Félegyházát és Diószeget felégették. 1705. április 11-én a németek és rácok kinyomták a püspöki sánczokból a Váradot zár alatt tartó magyar csapatokat és egész a Berettyóig elpusztítottak, felégették minden falut. 1705. júliusban 2-szer is kicsapott a váradi őrség s a visszatérő nép újra futva menekült a Berettyón tulra. De még ez évben októberben a Berettyón tul lakók is bujdosásnak indultak, hogy Herberille-nek Zsibó felé tartó serege ételmet, nyugalmat ne találjon nálunk. Ismételték e bujdosást 1706. októberében Rabutin seregének átvonulásakor. A Sebes-Köröztől délre le egész Sarkadig rémitő lakatlan pusztaság volt, lakosai fenn Szabolcs-, Szatmármegyékben nyomorogtak.¹

E borzasztó időre emlékeztek vissza a biharmegyei magyarok, mikor később arra tanították fiaikat s uno-

¹ Szalay L.: Magyarország tört. VI. 93, 94, 143. gr. Károlyi oklt. 178, 244, 246, 258, 315, 318. Osváth: Biharmegye sárréti járása 137.

káikat: Volt idő, mikor csak a Berettyóig terjedt Magyarország. Ez persze ma már úgy él a nép ajkán — mint a minap a bihari adószedő ajkáról ellestem, — hogy a török világ előtt csak a Berettyóig volt Magyarország. Sajnos, de való, hogy a Rákóczy-felkelés idején csak a Berettyó mentéig lakhatott a magyar, a Berettyó és Körözs közt bizonytalanná tette az életet a dúló, rabló rác.

A hatalmas indulatok kifejezésére nem elég a szó; ott az ember énekelni kezd. A kurucz időben éppen azért keletkeztek oly szívet-velőt rázó dalok s Bihar-megye azért véste ezeket emlékébe, mert maga is a kuruczokkal együtt szenvedett s később együtt is harczolt. Rákóczy kesergője pl. le nem írottán, csak fiuról-fiura szálva élt e nép ajkán, úgy, hogy 1850. táján Rozvány György még elleshette egy szalontai lakostól mind a szövegét, mind a dallamát¹ s 1790 márcz. 15-én a magyar korona visszahozatalának ünnepére az egész megyéből összesereglett rengeteg sokaság elméjére az tett legnagyobb hatást, mikor az egész város utcáit köröskörül járó körmenetek élén a tárogatóval Rákóczy nótáját és a kuruczok bucsuzóját fújták.²

Tagadhatatlan, hogy a magyar zene fejlődésére a kuruczvilág, annak szenvedései és diadalai nagy, napjainkig érő hatást gyakoroltak. Azt hittem tehát, hogy nem lesz unalmas vagy kellemetlen dolog, ha ily zeneértő s a zenéért lelkesedő közönség előtt ezen, a zenével összefüggő eseményről szólok. Erősen meg vagyok győződve arról is, hogy ha a nagyváradi zenekedvelők régi magyar dalainkból kiválogatnak egy-egy gyöngyöt s azt Bihar-megye fiainak bemutatják, könnyen fölélesztik a lelkesedés, az önfeláldozó hazafiság lángját a keblekben s Bihar-megye népe nem lesz érte háládatlan.

¹ Rozvány i. m. 92.

² Osváth i. m. 214. Thaly: Adalékok II. 229,

HIVATALOS RÉSZ.

TITKÁRI JELENTÉS

a biharvármegyei és nagyváradí régészeti és történelmi egylet
1897/98-iki működéséről.

Tisztelt közgyűlés!

Nyugodtan mondhatom, hogy ha nem is volt zajos, eseményekben, áldásos tevékenységben folyt le az 1897/98-iki egyleti év.

Alig pár hétre mult évi közgyűlésünk után főmagasságu és főtisztelendő dr. Schlauch Lőrincz bíborospüspökünk kegyességéből itt muzeum épületünkben állíthattuk ki azon pompás emléktárgyakat, melyeket az ő aranymiséje alkalmával papjai, hívei s tisztelői oly őszinte örömmel összehordtak. Több mint ezer látogatót vonzott ez emléktárgyak szemlélése muzeumunkba s a pénzbeli nyereségen kívül óriási erkölcsi sikert nyújtott egyletünknek. Nagyon is méltónak találom tehát, hogy itt a közgyűlés színe előtt ő Főmagasságának s mindazoknak, kik e kiállítás körül buzgólkodtak, újra forró köszönetet mondjak.

Tudományos czélu társulatoknál pedig a mienk ilyen, mindig nagy eseményt képez egy-egy egyleti évkönyv megjelenése. Olyanok ezek mint a mérőöldkövek; mutatják, meddig haladtunk s megörökítik, ha a tudományos téren valami fölfedezést tettünk. E szempontból örvendetes jelenségként jegyezhetem föl, hogy egyletünk immár harmadik évkönyvét, az 1896 iki emlékkönyvvel együtt negyedik kiadványát bocsátotta közre. Csendesen zajtalanul jelent meg e kis könyv, terjedelme nem nagy, hanem csak olyan, aminőt egyleti pénztárunk állapota megengedett, de mégis közöl olyan dolgokat, melyek

Biharmegyét és Nagyváradot közlől érdeklík, közöl részleteket e megye és város ó-korának, közép- és új-korának történetéből és hozzájárul azon óriási térnek ismertetéshez, melynek neve Biharmegye történelme

Az egyletünk őrizetére bizott tárgyak nagy mértékben gyarapodtak a hajdani székesegyház faragott köveinek elhelyezésével. A nagyváradi l. sz. egyházmegye engedte ezeket is át, s ezekre mutatva mi is elmondhatjuk muzeumunk látogatóinak «lapides clamabunt» a kövek kiáltanak. Minden szónál ékebben hirdetik ezek az e végre épített lapidariumban kor szerint helyezett kövek a különböző építésmódokat, azok fejlődését s egyszersmind őseink izlését, áldozatkészségét s a régi székesegyház fényét.

Egyletünk saját gyűjteményét Nagyvárad város országgyűlési képviselője, Tisza Kálmán ő Nagyméltósága gyarapította más természetű, de művészetiileg szintén becses művel. Megboldogult testvérének néhai gr. Tisza Lajosnak képtárából s az elhunyt emlékére a világhírű belga művész Rubens Pál egyik művének másolatát ajándékozta muzeumunknak s Pállík Béla művészi hire-neve kezeskedik róla, hogy a ragyogó színezésű híres festményének hű mását birjuk.

Számosan voltak még ezeken kívül, a kik kisebb-nagyobb e megyében lelt tárgyakkal gyűjteményünket gyarapították. Mindezek elhelyezése valamint az Ipolyi-gyűjtemény érdekes okleveleinek időrendi feltüntetése végett egyletünk új szekrényeket is készíttetett.

Elmulaszthatatlan kötelességemnek tartom, hogy a közgyűlés színe előtt is főlemlítem a nagyváradi takarékpénztár egyik nemes tettét. Nagyvárad ezen leg-régibb pénzintézete eddig is évről évre támogatta egyletünket; a muzeum-épület emelésekor 300 forinttal külön is segélyezte; de ezzel még nem elégedve a mult 1897. évben, fennállásának ötvenéves évfordulóján, egyszerre 1000 frt alapítványt tett egyletünk számára s ezzel eddigi jótéteményeire feltette a koronát.

Lépéseket tett továbbá mélyen tisztelt közgyűlés az egyleti választmány, hogy egyletünk ez országos segélyben részesüljön, hogy a nagyváradi kir. ügyészséghez beterjesztett köteles sajtó-termékekből a történelmi vonatkozásuakat megkaphassa s végre, hogy időnként a budapesti országos képtárból egy pár jeles festményt kiállítás végett kinyerhessen.

Ezzel mélyen tisztelt közgyűlés utolsó jelentésemnek végére értem.

Egyházam, a melynek kurta és gyenge szolgálja vagyok adott időtt és alkalmat, hogy egy kissé hazám történelmével is foglalkozzam. A magyar történelem dicsősége és előmozdítása vett rá engem, más megyéből ideszakadtat, hogy 13 éven keresztül vezessem a bihar-megyei és történelmi egylet jegyzőkönyveit s legyenek az egylet előttem nagyon is egykoru eseményeinek krónikása, pedig kedvem, hivatásom sokszor másfelé vonzott. Most azonban, midőn az egylet saját házában tarthatja közgyűléseit, midőn — emberi számítás szerint — immár az egylet hajója biztos révbe ért, engedje meg a mélyen tisztelt közgyűlés, hogy félrevonulhassak s hivatalomat ifjabb, munkabíróbb vállaknak adhassam át. Hiszem és remélem, hogy találkozik az egylet tevékeny és hozzáértő tagjai közt, aki jobban és buzgóbban megfelel a titkári állás kötelességeinek mint én, s épen azért kérem a mélyen tisztelt egylet tagjait, hogy ne a távozót sajnálják, hanem az ujonnan választandó titkárt üdvözljék és támogassák.

Nagyvárad, 1898. május 29.

DR. KARÁCSONYI JÁNOS.

RÉGISÉGTÁR-ŐRI JELENTÉS.

J E L E N T É S E

**Középesy Gyula helyettes örnek a biharmegyei és nagyvárad
régészeti és történelmi egylet tárlatának az 1897. évi december
1-ső napjától 1898. évi május hó 30-ik napjáig előállott növedéke
gyarapodásáról.**

Tekintetes válaszmány!

Az egylet tárlatának 1897. évi december 1-ső
napjától a mai alólirott napig előállott gyarapodását
feltüntető részletes táblázat kimutatását alá csatolva
tisztelettel van szerencsém beterjeszteni.

REGISÉGTÁRI KIMUTATÁS.

Sorszám	A csoportok megnevezése		I.	III.	V.	VI.	IX.	X.	XII.	XIII.	XVI.	XVII.	XVIII.	XXI.	XX.
			Őskori tárgyak	Népvándorlás	Fegyvertájmény	Ékszerár, gyűrű	Könyvek	Nyomtatvány	Bankjegy	Kézirat	Olajfestmény	Forgalmi érmek	Emlékérmek	Vegyes tárgyak	Összesen
2	Ezüstből	Ajándék	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		Vétel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
3	Vegyes rézkől	Ajándék	—	—	—	—	—	—	—	—	—	44	6	—	50
		Vétel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
4	Bronzból	Ajándék	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2
		Vétel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5	Vasból	Ajándék	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	2
		Vétel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
7	Kőből	Ajándék	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
		Vétel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
8	Agyagból	Ajándék	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3
		Vétel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9	Csontból	Ajándék	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
		Vétel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10	Üvegből	Ajándék	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
		Vétel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11	Papirból	Ajándék	—	—	—	—	2	1	1	2	—	—	—	—	6
		Vétel	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
12	Fanemű	Ajándék	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
		Vétel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
14	Festmény	Ajándék	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
		V tel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15	Vegyes felszere- léshez	Ajándék	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		Vétel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	9
	Szövet	Ajándék	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2
		Vétel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Összegezés	Ajándék	1	1	1	1	2	1	1	2	1	44	6	9	70
		Vétel	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	9	11
Végösszeg =			1	1	1	2	3	1	1	2	1	44	6	18	81

Ajándékozottatott tehát 70 db. az egylet költségén beszereztetett 11 db. = 81 db.

Nagyvárad, 1898. május 30-án.

KÖZÉPESY GYULA,
helyettes őr.

*A biharvármegyei és nagyvárad i régészeti és történelmi
egylet 1898. május 30-án a muzeum-épület nagytermében
tartott közgyűléséről fölvett*

J E G Y Z Ő K Ö N Y V.

Jelenvoltak: id. Gyalókay Lajos és id. Gálbory Sámuel alelnökök, dr. Karácsonyi János titkár, Bereczky Géza pénztárnok, Középesi Gyula és dr. Némethy Gyula helyettes örök, dr. Bozóky Alajos, Géczy Lajos, dr. Székely István, Vidovich György választmányi tagok, Méltóságos Fraknoi Vilmos, a muzeumok országos felügyelője, Bulyovszky József polgármester, dr. Molnár Imre, Tóth Márton, Fetsér Antal, dr. Szemethy Géza, ifj. Gyalókay Lajos és még számosan az egyleti tagok s a meghivottak közül.

I. szám. Gyalókay Lajos az elnök megbízásából a közgyűlést egyletünk eddigi sikereinek rövid vázlatával megnyitja.

II. szám. Dr. Némethy Gyula felolvasta Koroknyai Ottó korán elhunyt jeles művészünk életrajzát s legnagyobb *«Mátyás király Bécs előtt»* cz. pompás festményének méltatását.

A közgyűlés köszönettel fogadja a megleghangus s a tárgyat minden oldalról felölelő értekezést.

III. szám. Dr. Karácsonyi János felolvasta Gyalókay Lajos tüzérhadnagynak *«Nagyvárad vára»* cz. értekezését.

A különösen katonai szempontból sok érdekes dolgot tárgyaló és megfejtő ismertetést a közgyűlés figyelemmel hallgatta.

IV. szám. Dr. Karácsonyi János előterjeszti jelentését az egyesület 1897/98. évi működéséről s végül bejelenti lemondását.

A titkári jelentést a közgyűlés tudomásul veszi. Dr. Karácsonyi Jánosnak 13 éven keresztül az egyesület érdekében kifejtett működéséért köszönetet mond s érdemeit a jegyzőkönyvbe fölvétetni rendeli.

V. szám. Középesy Gyula helyettesőr betérjeszti jelentését az egyesületi gyűjtemény gyarapodásáról. E szerint 1897. decz. 1. 1898. május 29 ig 81 darab tárggyal gyarapodott Ezek közül 70 db ajándék, 11 db vétel.

Tudomásul szolgál.

VI. szám. A választmány előterjeszti jelentését Bereczky Géza egyesületi pénztárnok számadásairól. Indítványozza, hogy e számadást 2920 frt 81 kr. bevétellel 1279 frt 35 kr. kiadással és 1641 frt 46 kr. pénztármaradvánnyal jóváhagyja s a pénztárnoknak a fölmentvényt megadja.

A közgyűlés a számadást jóváhagyja; a pénztárnoknak a fölmentést a szokásos óvások fentartásával megadja, a javára mutakozó öt krajczárt kiutalja s az 1641 frt 46 krt. a pénztárba beutalja.

VII. szám. Dr. Karácsonyi János volt titkár lemondván helyébe a közgyűlés

dr. Némethy Gyulát, kinek egyesületünk eddig is oly sokat köszönhet s kitől annak felvirágoztatását joggal várhatjuk, örömmel választja meg egyesületi titkárrá.

VIII. szám. Dr. Némethy Gyula titkárrá választásával egy választmányi tagsági hely megüresedvén,

erre a közgyűlés dr. Karácsonyi János választja meg.

IX. szám. Bulyovszky József indítványozza, hogy a közgyűlés Nagyvárad város ezredévi festményét az egyesület muzeum nagytermében állíttassa ki.

A közgyűlés a szükséges lépések megtételére a választmányt kéri föl.

X. szám. Több tárgy nem lévén a közgyűlést vezető alelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Gálbory Sámuel és Bozóky Alajos urakat kéri föl s a gyűlést bekezeszti.

Kelt Nagyváradon, 1898. május 31-én.

Hitelesítették

GÁLBORY SÁMUEL,
DR. BOZÓKY ALAJOS.

Jegyzette

DR. KARÁCSONYI JÁNOS,
egyleti titkár.

TITKÁRI JELENTÉS

a biharmegyei és nagyváradí régészeti és történelmi egylet
1898/99-iki működéséről.

Mélyen tisztelt közgyűlés!

Az egyesület elmúlt 1898—1899. éve különféle szomorú és örvendetes eseményekben oly gazdag, hogy valóban nehéz annak történetét néhány rövid szóban összefoglalni. Mindazonáltal nem csalódom, ha azt mondom, hogy az események sorában legfontosabb talán az, hogy egyletünk magát a *Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének* alárendelte, minek fejében 200 frtnyi államsegélyt nyert ásatási czélokra. E lépés jelentőségét elég azzal jellemeznem, hogy általa egyletünk erkölcsi és anyagi pártfogást nyert nemes céljainak kivitelére. Az egylet régészeti munkálkodása tekintetében legyen szabad az *ótományi falfestmények* fölfedezésére és leírására utalnom, mely az *Archaeológiai Értesítőben* megjelent, továbbá a *nyárlai* ásatásokra, melyek még koránt sincsenek befejezve, de már is jelentékeny eredményt mutatnak. Nem kevésbé jelentőségteljes gyűjteményünk művészeti gyarapodása. Első sorban Nagy-Várad város kolossális milleniumi festményere utalok, melyet a múlt év júniusában állítottak föl nagytermünkben s mely egyelőre, talán még hosszú ideig a mi vendégünk marad. Saját gyűjteményünk szaporodott megboldogult *Zeley János* apátkanonok hagyatékából 7 szép olajfestménnyel, melyek közül egyik-másik, pl. *Innocent Ferencz Pietája* igen kiváló alkotás. E kettős mozzanat kétségkívül a jelentékenyebbek egyike, amelyek a mű-

vészet érdekében történtek, a vidéken a lefolyt évben gyűjteményünk egyéb ajándékokkal is gyarapodott, melyről más helyen számolunk be.

Ami a közönség érdeklődését illeti, az még mindig távol áll azon mértéktől, amelyre egyletünk virágzása érdekében szükségünk volna. Egyrészt óhajtanók a tanuló-ifjúság tömegesebb részvétét, hiszen gyűjteményeink érdekes és történelmi tanuságú volta erre elég igényt ad; másrészt a közönség némely rétegeinek érdeklődését, a melyek még mindig távol maradnak múzeumunktól.

A közönség érdeklődésének hiányáról tanúskodik a tagdíjak rendkívül rendetlen befolyása is.

Ma már 336 frtot képvisel a hátrálék, melynek nagy része kétségkívül soha nem fog megtérülni. És ha a leggondosabb takarékoskodás ez évben még távoltartotta a deficitet, ha csak a közönség fokozottabb érdeklődése, esetleg új tagok belépése nem segít, annak veszedelme épen nincs kizárva. Nagyvárad lakossága annyira intelligens, hogy áldozatkészségére joggal számolhatunk s azért reméljük, hogy helyzetünk őszinte föltárása nem lesz elhaló szó a pusztában.

Hogy mily szomorú esemény sujtotta még le egyletünket az év folyamán, arról az elnök ur Ó Méltósága már beszámolt s azért nincs egyéb hátra, mint hogy szerény, őszinte jelentésemet befejezzem, ajánlva egyletünket a nagy közönség pártfogásába.

Nagyvárad, 1899. május 22.

DR. NÉMETHY GYULA,
titkár.

RÉGISÉGTÁR-ŐRI JELENTÉS.

Tekintetes Közgyűlés!

Van szerencsém előterjeszteni, mikép a lefolyt egy-
leti év alatt — 1898. évi május 30 ától a mai napig —
az egyesület gyűjteménye összesen 139 drb, 56 féle tárgy-
gyal növekedett.

Ebből ajándékozott 108 drb.

Beszerezetett 31 drb.

Minőségüket tekintve: Óskori, agyag, bronz, kő,

csonttárgy 38 drb

Római Érem ezüst és bronzból 44 »

Közép és Újkori vegyes tárgy 49 »

Olajfestmény 8 »

Összesen: 139 drb.

Teljes tisztelettel Nagyváradon, 1899. évi május hó
22-ik napján.

KÖZÉPESY GYULA,
hely. őr.

*A biharmegyei és nagyváradi régészeti és történelmi
egyesület 1899. május 22-én d. e. 11 órakor a muzeum
nagytermében tartott közgyűlés*

J E G Y Z Ő K Ö N Y V E.

Jelen voltak: Dr. Beőthy László főispán, elnök,
Gálbory Sámuel alelnök, Cséplő Péter muzeumi főőr,
Középesy Gyula helyettes őr, Bereczky Géza pénztáros.

dr. Némethy Gyula titkár, dr. Fraknói Vilmos a Muzeu-
mok és Könyvtárak Országos Főfelügyelője, Bunyitay
Vincze, Fetser Antal, Zajnay János kanonokok, Bulyovszky
József dr. polgármester, Ritoók Zsigmond, Fráter Imre,
Mezey Mihály, Géczy Lajos, Schöpflin Ágoston, dr. Grósz
Albert és a vendégek.

I. Elnöklő főispán megnyitja a gyűlést s a legmé-
lyebb sajnálattal emlékezik meg a nagy veszteségről,
mely az egyletet egyik alelnöke id. Gyalókay Lajos
halálával érte, ki az egylet alapítói közül való volt,
s indítványozza, hogy a közgyűlés jegyzőkönyvileg adjon
kifejezést sajnálatának, s erről a gyászoló családot
értesítse.

Helyesléssel veszik tudomásul.

II. Zsák Adolf nagyvárad i. sz. papnövendék fel-
olvassa történelmi értekezését *Várad 1598 iki ostromáról*.

Elnök indítványára a közgyűlés az érdekes
fölolvasásért köszönetet szavaz.

III. Dr. Némethy Gyula titkár fölolvassa tanulmányát
Bihari Sándor történelmi festményéről.

Elnök indítványára a közgyűlés köszönetet
szavaz a Várad történetének egy fénypontját ismer-
tető fölolvasásért.

IV. Elnök az elhunyt Gyalókay Lajos alelnök he-
lyére dr. Karácsonyi János választmányi tagot ajánlja
a közgyűlésnek,

A közgyűlés egyhangulag megválasztja a távol-
levő Karácsonyi Jánost alelnökknek.

V. Titkár fölolvassa jelentését az elmúlt 1898/99
évről

melyet a közgyűlés helyeslőleg vesz tudomásul

VI. Középpessy Gyula helyettesőr betérjeszti jelen-
tését a muzeum múlt évi gyarapodásáról, melyhez képest
gyűjteményeink a múlt évben 136 drb 56 féle tárggyal
gyarapodtak.

A közgyűlés örömmel veszi tudomásul a
jelentést.

VII. Titkár felolvassa a kiküldött számvizsgálók dr. Bozóky Alajos és Géczy Lajos jelentését az évi számadásról, melyhez képest az egyletnek a lefolyt évben 2573 frt 21 kr. bevétele és 900 frt 06 kr. kiadása volt, úgy hogy a pénztári maradvány 1673 frt 15 krt tesz ki.

A közgyűlés helyesléssel veszi tudomásul a jelentést, s a pénztárosnak Bereczky Géának a fölmentést megadja.

VIII. Dr. Bulyovszky József polgármester indítványozza, hogy a közgyűlés az egylet tisztviselőinek főleg az elnöknek, továbbá a két felolvasónak jegyzőkönyvi köszönetet szavazzon, s hogy a két felolvasás azz egylet kiadandó évkönyvében jelenjék meg.

A közgyűlés általános helyesléssel veszi tudomásul és fogadja el az indítványt.

IX. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Ritoók Zsigmond és Mezey Mihály urakat kérvén föl, a megjelent közönségnek a kegyes érdeklődésért köszönetet mond s ezzel a gyűlést berekeszti.

Nagyvárad, 1899. május 24.

Hitelesitik:

RITOÓK ZSIGMOND,
MEZEY MIHÁLY.

Jegyzette:

DR. NÉMETHY GYULA
titkár.

TITKÁRI JELENTÉS

a biharmegyei és nagyváradí régészeti és történelmi egylet
1899/1900-iki működéséről.

Mélyen tisztelt közgyűlés!

Midőn egyesületünknek az elmúlt egyleti évben kifejtett munkásságáról beszámolandó, a közönség elé lépek, elmondhatnám annyi sok mással, hogy embarras de richesse-ben vagyok, annyi a tárgyam, hogy azt se tudom, hol kezdjem. Megvigasztalnak azonban Somogyi Károlynak, a szegedi könyvtár halhatatlan emlékü alapítójának szavai, hogy t. i. legjobb kezdet a kezdet s így minden további kerülgetés helyett egyesületünknek tudományos működésére irányozom a m. t. közgyűlés becses figyelmét.

A mult egyleti évben végzett ásatások közül első sorban a kovácsii sírmezőn végzettet említem föl, melynek eredményéről Cséplő Péter őr számolt be az Archeológiai Értesítő 1899 iki folyamában. Talán még fontosabb s bennünket bihariakat mindenestre közelebbről érdekel a bihari földvárban folyamatban lévő ásatás, melyről muzeumunk tudós őre, Cséplő Péter tanár ur csak az imént számolt be a t. közgyűlésnek. Mindkét nagyszabásu munkálat azonban csak azáltal vált lehetségessé, hogy a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége az 1899-iki évre is államsegélyt, 400 koronát, eszközölt ki a magas kormánynál egyesületünk részére. Elmulaszthatatlan kedves kötelességünk tehát a tanusított kegyes pártfogásért a közgyűlésből is hálás köszönetet szavazunk, annál is inkább, mert legközelebb e rendes évi

segélyen kívül nagyobb összegű, 8000 koronányi segítség megadását hozta a nevezett Főfelügyelőség javaslatba a magyar kormánynál, amely jelentékeny összeg adósságunk törlesztésére, elvégzett építkezés czimén lévén fordítható, évi költségvetésünket jelentékenyen megkönnyebbíthetné s az eddiginél intenzívebb tudományos munkásságra képesítené egyletünket. Midőn e nagy örömhírt, amelynek teljesültét bizton várhatjuk, a m. t. Közgyűlés elé terjesztem, egyuttal bátran konstatálhatom, hogy egyletünk a fensőbb hivatalos és tudományos körök részéről a legnagyobb lelki bizalmat tapasztalta ez évben is.

Ennek köszönhetjük azt is, amit a lefolyt évben a művészetért tehattunk. Ugyanis a múlt év júniusától kezdve képgyűjteményünk négy modern képpel gyarapodott, melyeket az Országos Képtártól letétképen nyertünk s melyek muzeumépületünk északi sarokszobáját díszítik. Muzemünk egyéb gyarapodásáról a régiségtár őre, Középesy Gyula ur számol be.

Ami egyletünk nyilvános föllépését, szereplését illeti, bátorkodom utalni a decemberben rendezett hangversenyre, melynek kétségkívül meg volt a maga erkölcsi eredménye. Másrészt a párisi nemzetközi kiállításon egyletünk két helyen is a modern ipar osztályában s a történelmi osztályban is képviselve ván, az előbbiben a Pethe-féle kehely-utánzattal, egyik legszebb ötvösműtárgyunkkal, az utóbbiban néhány régi fegyverünkkel.

S ezekben egyszerismind végeztem volna egyletünk működésének rövid vázlatával s áttérhetek jelentésem utolsó tárgyára, amely — ha ugyan szabad egyéni mozzanatokat vonnom bele e rövid beszámoló keretébe, — legjobban nyomja lelkemet. S ez városunk közönségének hűvös, tartózkodó viselete egyletünkkel szemben Muzemünk látogatottsága ugyanis még mindig nem olyan mértékű, aminőt egy 50.000 lakost számláló intelligens város részéről megvárhatnánk. S ha gyűjteményeink merő régészeti érdekekkel bírnának, érteném ezt

a közönyt; de hiszen annyi artisticus, művészeti és műipari látnivalóval szolgálhatunk, annyi történelmi tanúságot, remniscentiát tartalmaznak festményeink, hogy ha szabad e kifejezést használnom, a leglaikusabb néző is találhat bőven a maga számára valót. Mennyi mindent beszélnek manapság a művészet, a műipar föllendüléséről, a ver sacrumról; városunkban nemrég indult meg mozgalom egy kéпкиállitás rendezése érdekében s bizony aki a közművelődés ügyét szíven hordja, aki az emberiség magasabb javaiért lelkesül, csak örvendhet, csak tapsolhat mindennek. Azonban ne feledjük el, hogy nekünk magunknak állandó kéпкиállításunk van, gyűjteményünk, melynek segítségével egész műtörténelmi kurzust tehet az érdeklődő, egy kis miniature műtörténet s e mellett ízelítő elsőrangú modern művészet, egy Ligeti, Lotz, Bihari Sándor, Koröknjai, Innocent P., Pállik Béla stb. műveiből. Végre lehetetlen még egy gondolatot visszafojtanom, magamba zárnom. Kétségtelen, hogy a hazaszeretet egyik legerősebb táplálója, támasza a történelem. Látogassa tehát Várad intelligens közönsége minél teljesebb számmal muzeumunkat, melynek gyűjteménye oly gazdag történelmi tanulságokban, hogy a nagy költő szavaival élve:

Nemzetünknek minden nyomdokára
Ragyogjon emberméltóság sugára.

Nagyvárad, 1900. június 2.

DR. NÉMETHY GYULA,
titkár.

RÉGISÉGTÁR-ŐRI JELENTÉS.

Tekintetes közgyűlés!

Van szerencsém jelenteni, mikép az egyesület gyűjtéménye a múlt évi május hó 30-ától kezdve a mai alól irt napig. részben ajándékozás, részben beszerzés által minőségükre nézve az alábbi részletesen felsorolt tárgyakkal gyarapodott és pedig:

Először 1899. évi május 30-tól ez év december hó 31-ik napjáig ajándékoztatott:

		darab
I. Praehistorikus időből:		
Kőből	...	5
Csontból	...	1
Agyagból készített tárgy	...	14
II. Vashól	...	2
III. Rézöntvény	...	2
IV. Fegyver aczélból	...	1
V. Pipa	...	1
VI. Papírneműből:		
Kártya féle (1 csomag és 4 külön drb) összesen	...	5
Vázrajz (templom v. kápolna)	...	2
Könyv	...	3
VII. Különféle idő s nemzetbeli forgalmi érem	...	10
VIII. Olajfestmény	...	1
IX. Fénykép	...	1
X. A beszerzés tárgyai:		
Gyűrűtartó kis állványocská	...	1
Pecsétlenyomatokhoz fali keretek	...	2
Feliratok készítéséhez A. B. C. réz Chablon	...	25
Összesen	...	76

*A biharmegyei és nagyváradi régészeti és történelmi
egylet 1900. jun. 4-én délelőtt 11 órakor a muzeum épület
nagytermében tartott közgyűlés*

J E G Y Z Ő K Ö N Y V E.

Jelen voltak: Gálbory Sámuel, dr. Karácsonyi János elnökök. Cséplő Péter muzeumi őr, Bereczky Géza pénztáros, Makkay József könyvtáros, dr. Némethy Gyula titkár, Ritoók Zsigmond, Bunyitay Vincze, dr. Bozók Alajos, Mezey Mihály választmányi tagok, Radnay Farkas, Fetser Antal, Grócz Béla, Steinberger Ferencz dr. kanonokok, Hegyesi Márton ügyész, Novotny Alfonz, dr. Szemethy Géza, Peszeky Ferencz.

1. Elnöklő Gálbory Sámuel megnyitja a közgyűlést.
2. Makay József könyvtáros fölolvassa Gyalóky Jenő tűzérőhadnagy értekezését a perlaszi 1848 szept 2-iki ütközetéről.

A közönség figyelemmel hallgatta az eddig még kiadatlan részletekben bővelkedő értekezést, melynek alapjául a szerző megboldogult édes atyjának hátrahagyott kéziratái szolgáltak.

3. Dr. Némethy Gyula fölolvassa Cséplő Péter értekezését a bihari várba végbement ásatásokról.

A közönség érdeklődéssel hallgatta az eddigi ásatások eredményét összefoglaló értekezést.

4. A titkár fölolvassa az évi jelentést, s a többi közt kiemeli, hogy legközelebb rendkívüli segílyt fog az egylet nyerni a magyar kormánytól 8000 koronányi összegben, mely adósságunk törlesztésére lesz fordítható s így évi költségvetésünket jelentékeny tehertől fogja fölszabadítani.

A közgyűlés nagy örömmel veszi tudomásul a jelentést.

5. Titkár fölolvassa a régiségtár-őr jelentését a múlt évről

Helyeslőleg veszik tudomásul.

6. Titkár fölolvassa a kiküldött számvizsgáló bizottság jelentését,

melynek alapján a közgyűlés pénztárosnak a szokott fölmentést köszönettel adja meg.

7. Alelnök jelenti, hogy az egyesület ügyészének bokros elfoglaltsága következtében és beleegyezésével az ügyészi teendők vitelével a választmány Ritoók Géza dr. ügyvédet bízta meg.

Helyeslőleg veszik tudomásul.

8. Ugyan ő fölveti a kérdést, mi legyen a teendő az egyrehalmozódó hátralékokkal.

Fetser Antal indítványára a közgyűlés e tekintetben a választmánynak teljes hatalmat ad.

9. Hegyesi Márton indítványozza, hogy a közgyűlés a felolvasóknak, illetőleg a szerzőknek köszönetet szavazzon.

Egyhangulag megszavazzák.

10. Elnök a gyűlést bezárja a jegyzőkönyv hitelesítésére Ritoók Zsigmond és Bozóky Alajos dr. urakat kérve föl.

Nagyvárad, 1900. jun. 5.

Hitelesítik:

RITOÓK ZSIGMOND,
BOZÓKY ALAJOS DR.

Jegyzette:

DR. NÉMETHY GYULA,
titkár.

TITKÁRI JELENTÉS

a biharmegyei és nagyváradi régészeti és történelmi egylet
1900/1901-iki működéséről.

Mélyen tisztelt közgyűlés!

Elnökünk ő méltósága a *fájdalmas* megemlékezés hangjait vegyítette megnyitó beszédébe, az egylet szent kötelességét róva le egyik elköltözött érdemes, oszlopos tagja iránt. Engedjék meg, hogy én viszont az *öröm*, a *hála* hurjait penditse meg, örömet hirdessek, amelyben nem csak a jelenlévő közönség, de egyletünk összes tagjai bizonyára egy szívvvel lélekkel vesznek részt, sőt egyáltalában mindazok, akiknek e gazdag multu megye, Szent László városának fejlődése, anyagi és szellemi haladása szívökön fekszik. Tegnap érkezett ugyanis az egylet elnökségéhez a Muzeumok és Könyvtárak Országos főfelügyelőségének leirata, melyben tudatja egyletünkkel, hogy a vallás és közoktatásügyi miniszter az 1901-iki költségvetésbe 4000 koronát vevén föl egyletünk számára rendkívüli segély gyanánt muzeumunk építési költségeinek törlesztésére, a főfelügyelőség fölterjesztést intézett a miniszter ur ő nagyméltóságához ez összegnek mielőbb kiutaltványozása iránt. Ugyancsak e leirathból értesülünk, hogy rendes segélyképen egyletünkbe 1901-re 600 koronát kap gyűjteményeink szaporítására, valamint hogy a 1902-ik évre újabb 4000 koronányi rendkívüli segély várható. Midőn ez öröm hirt a mélyen tisztelt közgyűlésnek, mint a lefolyt egylet év legörvendetesebb eseményét tudomására hozom, nem mulaszt-hatom el, hogy annak a kiváló férfiúnak nevét tisztelet-

tel, hálával ne említsem föl aki a magyar tudományosságunk egyik fődisze, egyeletünk egyik legkegyesebb pártolója Fraknói Vilmos ő méltóságát akinek ezt az örömet jórészen köszönhetjük.

Ami egyeletünknek tudományos működését illeti, arra nézve legyen neked utalnom a *bihari* ásatások eredményére, melynek ismertetése az Archaeológiai Értesítő múlt év folyamában megjelent, továbbá a *köbőkuti* ásatásokra, melyeknek ismertetése még csak ezentul fog napvilágot látni. Ezzel kapcsolatban főlemlitem e helyen, hogy gyűjteményeink néhány darabja szintén szerepelt a szajnapárti világváros kiállításán, még pedig nem a mi kezdeményezésünkéből, hanem felszólításra, részben a *Rue des nations* magyar történelmi csarnokában részben pedig az *Esplanade des Invalides* fényes iparcsarnokaiban. Talán egyik-másik váradi ember meglátta azt Párisban, amit Váradon nem tartott érdemesnek megtekinteni.

És ez természetes átmenetül szolgál arra, hogy az évi ugy látszik rendes lamentációit közönségünk érdeklődésének elmaradásáról bármily nehezemre essék is, megkezdjem. Midőn néhány lelkes műbarát buzgalma az elmúlt év őszén az első váradi képkiállítást létrehozta, s a képzőművészetek iránt való érdeklődés napirendre jutott a Körözs-partján, azt hittük. ez majd felébreszti az érdeklődést muzeumunk iránt, melynek oly szép kép-gyűjteménye, még pedig részben modern képgyűjteménye van, azonban hiába. A Kereskedelmi Csarnok ugy látszik messze van a muzeumtól s a lelkesedés, amely ugy látszik nem volt sebes szárnyu sas, Petőfiként, elfáradt mire odaér.

Uraim és hölgyeim! Hogy az évi lamentációk formájába némi változatosságot öntsek, engedjék meg hogy ezuttal két eszményre apelláljak, nem az önök szívéhez, hisz az önök érdeklődésének ékesszóló bizony-sága kegyes megjelenésük, hanem a távol levők, főleg

a lélekben távollevők szívéhez. E két eszmény a szép és a haza. Mind a kettő azt kívánja, hogy e helyet, mely a művészetnek és haza szeretetnek egyaránt otthona, oltára, érdeklődők részére revelációja, forrása, Várad közönsége a szép iránt fogékony, a hazáért lángható közönsége minél nagyobb számmal fölkeresse. Ennek reményében kegyes engedelmmel befejezem igénytelen jelentésemel.

Nagyvárad, 1901. jun. 8.

DR. NÉMETHY GYULA.
titkár.

RÉGISÉGTÁR-ŐRI JELENTÉS.

Tekintetes közgyűlés!

Az egylet gyűjteménye a múlt év május végétől a jelen év június havi 1-ső napjáig részint saját gyűjtésem, részint ajándékozás, részint egyleti beszerzés útján növekedett összesen 448 darab tárggyal, mely részletezve a következő czimekre oszlik, fel ugyanis:

I. Praehistorikus kő tárgy ...	105	
Ujabbkori faragott épület- rész kő románkori ...	2	
Középkori ágyugolyó kőből	3	
Középkori mozsárrészlet ...	1	összesen 111 db.
II. Praehistorikus veres rézből	...	2 db.
III. " Bronzból	...	5 db.
Középkori	...	3 db.
IV. Praehistorikus agyagból		
cserepek ...	96	
Római téglá	1	
Ujabbkori váza tál ...	3	összesen 100 db.

V. Praehistorikus csonttárgy (állati szarv, fog	23 db.
VI. Vasból régibb s újabb	34 db.
VII. Üveg pohár	1 db.
VIII. Érmek és pedig :	
Forgalmi bronz és rézből	9
„ nikkelből	4
„ ezüsből	21
Emlékérem	2
Egyházi füles emlék érem	
rézből	5
	összesen 41 db.
IX. Kossuth bankjegy	10 db.
X. Nyomtatvány :	
Könyv, füzet, czimlap	14
Felírás papírlemezről fest-	
ve felszereléshez	35
	összesen 49 db.
XI. Képek :	
Francia metszetű kép fa-	
keretbe	12
Olajfestményű kép	15
	összesen 27 db.
XII. Ékszerfélék :	
Üvegpaszta színes s gipsz-	
ból gyöngyszem	10
Női derékra kapocs hor-	
ganyból	4
Női derékra kapocs réz	
aranyozva	2
Katonai töltenytartó mell-	
szijjdisz rézből	2
Avar csatt, szijjborító, ol-	
vasóra kereszt ezüsből	3
	összesen 21 db.
XIII. Ruházat:	
Selyem férfi mellény	1
Selyem női fekete kendő	1
	összesen 2 db.
XIV. Különfélék :	
Fából felszereléshez beszerezett	6 db.
Vasból a gyűjtemény gyarapítására besze-	
reztetett	5 db.

Sárga rézből kis serpenyő s mérleg czintál	1 db.
Ezüst zsebóra francia készítmény	1 db.
Fali kolonczos óra rézbe fa szerkezettel	2 db.
Rézből pecsétnyomó lap	1 db.
Obod fuvó hangszer	1 db.
Gypsz mellszobor	1 db.

Az az összesen 448 db.

Nagyvárad, 1901. évi június hó 7-ik napján, teljes tisztelettel

alázatos szolgálója

KÖZÉPESY GYULA,
helyettes ör.

J E G Y Z Ő K Ö N Y V

a biharvármegyei és nagyváradi régészeti és történelmi egyletnek 1901. jun. 9-én vasárnap d. u. 5 órakor az egyleti muzeum nagytermében tartott közgyűléséről.

Jelenvoltak: Dr. Beőthy László főispán, elnök, Gálbory Sámuel és Dr. Karácsonyi János alelnökök, Bereczky Géza pénztáros, Középesy Gyula h. ör, Hegyesi Márton egyleti ügyész, Dr. Némethy Gyula titkár, Ritoók Zsigmond, Dr. Bozóky Alajos, Bunyitay Vincze, Vulcan József vál. tagok. Radnai Farkas, Fetser Antal, Grócz Béla, Steinberger Ferencz, Tóth-Szabó Pál tagok, stb.

I. Elnök megnyitva az évi közgyűlést, mindenekelőtt meleg, elismerő szavakkal emlékezik meg az elmúlt év nov. 10 én elhunyt igazgatóról Cséplő Péterről s indítványozza. hogy érdemeit a közgyűlés iktassa jegyzőkönyvbe, melynek kivonata küldessék meg a prem. rendház főnökének.

Egyhangulag elfogadják.

II. Karácsonyi János dr. alelnök fölolvassa ez alkalomra írt értekezését, melynek czíme: Az utolsó Ártándy.

Elnök indítványára a közgyűlés köszönetet és elismerést szavaz az alapos és megynket közlrl érdeklő értekezés tudós szerzőjének.

III. Titkár fölolvassa évi jelentését, melynek folyamán tudatja az egylettel azon örömhirt, hogy ez évre a muzeum épület költségeinek törlesztésére 4000 korona rendkívüli s gyűjtemények gyarapítására 600 korona rendes segélyt kap egyletünk a kormánytól, sőt ujjabb 4000 korona rendkívüli segély is van kilátásba helyezve a jövő évre.

Hegyesi Márton indítványára elhatározza a közgyűlés, hogy Fraknoi Vilmos ő méltóságának a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőjének a kegyes közbenjárásért s általában a mindig tanusított pártfogásért hálás köszönetet szavaz.

IV. Ezzel kapcsolatban elnök indítványozza, hatalmaztassék fel a választmány, ez összeg vétele után érintkezésbe lépni a Jelzálogbank igazgatóságával, az egylet adósságának részbeni törlesztése céljából, ha pedig ez nem lenne lehetséges arra, hogy az összeget a takarékpénztárba elhelyezve, annak kamatait folyó évi költségeinek fedezésére fordithassa.

Egyhangulag elfogadják.

V. Középeßy Gyula h. ör fölolvassa a régiségtár-őri jelentést, melynek értelmében egyletünk múzeuma a lefolyt egyleti évben 448 drbbal szaporodott.

Helyeslőleg veszik tudomásul.

VI. Titkár fölolvassa a számvizsgáló bizottság jelentését az egylet 1900. május 1-étől 1900. decz. 31-ikéig terjedő számadásáról, melyet a kiküldött számvizsgálók Dr. Bozóky Alajos és Géczy Lajos vál. tagok helyesnek találták, miért is a fölmentést a pénztáros részére megadandónak véleményezik.

Elnök indítványára a közgyűlés Bereczky Géza pénztárosnak megadja a fölmentést, a szokásos óvások föntartásával.

VII. Hegyesi Márton, az egylet rendes ügyésze elfoglaltságától indítatva, beadja lemondását.

A közgyűlés a lemondást a legmelegebb elismerés kifejezése mellett fogadja el, melylyel tartozik azon férfiu iránt, ki nemcsak tudományos és irodalmi működésével volt disze az egyletnek, de annak érdekeit két állásban, előbb a titkári, majd az ügyészi állásba is híven szolgálta.

VIII. Elnök indítványozza, hogy tekintettel egyes választmányi tagok elhunytára vagy eltávoztára, a közgyűlés néhány új vál. tagot válasszon.

A közgyűlés megválasztja erre vál. tagokul a következőket: Bulyovszky József polgármester, Smazsenka Ernő, Grócz Béla, Tóth Szabó Pál, Hegyesi Márton.

IX. Titkár indítványozza, irjon fel az egylet a Műemlékek Országos Bizottságának a herpályi román stílusú torony helyreállítása, illetőleg megtámasztása iránt.

Egyhangulag elfogadják.

X. Elnök indítványára elhatározza közgyűlés, hogy tekintettel a könnyűségre, amelylyel őrizetlen pillanatba valamely betörő a kupola ablakán és a muzeum épületbe behatolhat, megbizza a választmányt, hogy alkalmas eszközökkel a betörés veszélyének megakadályozására megfelelően intézkedjék.

Elfogadják.

XI. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Ritoók Zsigmond és Steinberger Ferencz urakat kérve föl a közgyűlést köszönetet mondva az egybegyűlteknél, berekeszti.

Nagyváradon, 1901. jun. 10-én.

Hitelesítik:

RITOÓK ZSIGMOND,
DR. STEINBERGER FERENCZ.

Jegyzette:

DR. NÉMETHY GYULA,
titkár.

TITKÁRI JELENTÉS

a biharmegyei és nagyváradí régészeti és történelmi egylet
1901/92-iki működéséről.

Mélyen tisztelt közgyűlés!

Midőn ma egyleti évünk e legfőbb, legfontosabb napján a m. t közgyűlés elé lépek, hogy a lefolyt év eredményével, amennyiben engem illet, beszámoljak, megvallom, nem csekély elfogultság vesz rajtam erőt. Oka ennek egyszerűen az, hogy a letűnt egyleti év munkájának sikerével magunk se lehetünk megelégedve. Az 1901. évre ásatásra nyert államsegély még most sincs fölhasználva, sőt ha körülményeink nem változnak, az egész 1902. év folyamán sem fogjuk az egészet ilyen célokra fordíthatni. Vigasztaló, ha ugyan vigasztaló ez eredménytelenséggel szemben az a tudat, hogy e sikertelenség okait nem annyira a mi akaratunk vagy lanyhaságunkban kell keresnünk, mint inkább egyrészt az időjárás rendellenes abnormis voltában, másrészt abban, hogy hiájával vagyunk oly tagtársainknak, akik az ásatást végezhetnék. E bajokon hihetőleg sokat fog segíteni egy ásatási rendszeres kézikönyv kiadása, melyet nemrég a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelője Fraknoi Vilmos püspök ur ő méltósága helyezett ki látásba.

Ez eredménytelenséggel ellentétben örömmel jelenthetem, hogy egyletünk a lefolyt egyleti évben gondoskodott a muzeum gyűjteményeinek az eddiginél jóval nagyobb biztonságáról, egy ellenőrző óra által, melyet egy időről időre az éjjeli szolgálatot végző rendőr

huz fel a muzeum épület négy sarkára helyezett vas szekrénykében levő kulccsal. Midőn egyrészt reméljük, hogy a nagyközönség ez intézkedésünket megnyugvással veszi tudomásul, másrészt köszönettel adózunk Gerő Ármán főkapitány urnak, ki a legnagyobb készséggel intézkedett, hogy az éjjeli szolgálatot tévő rendőrré bizassék a muzeum ilyen egészen különös teherrel járó őrizete.

Egyletünk pénzügyi viszonyai elég jók, bár a tagdíjhátrálékok ügye még mindig nincs elintézve, még pedig részben azért, mert Ritoók Géza buzgó ügyészünk elhunytával az ügyészi teendők ideiglenes kezelésbe jutottak. Most azonban, hogy egyletünk új állandó ügyészt választ, reméljük, hogy ez a régen huzódó ügy is elintézést fog nyerni.

Ámbár, a mint az föntebb konstatáltuk, a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége részéről érkezett többszöri sürgetés daczára egyletünk ásatások dolgában igen hátramaradt, muzeumunk gyűjteményei ez évben sokkal nagyobb mérvben gyarapodtak, mint az előzőben a mint arról a régiségtár-őr ur jelentése tanuskodik. Az ajándéktárgyak közül kiemeljük azon értékes, régészeti és történelmi érdekű műveket, melyekkel a Főfelügyelőség kegyes volt könyvtárunkat gyarapítani.

Ezek után nem lehet egyéb hátra, mint hogy egyletünket, melynek hazafias és kulturális célja van, a m. t. közönség nagyobb pártfogásába ajánljam, mint aminőben eddig része volt, első sorban pedig kerjem a közgyűlés m. t. közönségét, hogy nemes ügyünknek ösmerőseik, közelállóiak körében buzgó apostolai lenni kegyeskédjenek.

Nagyvárad, 1902. jun. 25.

DR. NÉMETHY GYULA
titkár.

RÉGISÉGTÁR-ŐRI JELENTÉS.

Tekintetes közgyűlés!

Az egyesület gyűjteménye a múlt évi június hó 1-ső napjától kezdve folyó évi május hó 30-ik napjáig részint saját gyűjtésem, részint ajándékozás, részint egyleti beszerzés útján növekedett összesen 793 darabbal, mely szám részletezve a következő számú tárgyakra oszlik, ugyanis:

I. Praehistorikus kőtárgy	...	171		
Középkori	--- --- ---	1		
Ujabb időbeli	--- --- ---	5	összesen	177 db.
II. Praehistorikus agyag tárgy		133		
Római	--- --- ---	12		
Középkori s modern	---	19	összesen	164 db
III. Praehistorikus csont (állati)		54		
Középkori emberi csont				
részletek	--- --- ---	5	összesen	59 db.
IV. Praehistorikus bronz	---	6	összesen	6 db.
V. Középkori vastárgy	---	7		
Modern	--- --- ---	10	összesen	17 db.
VI. Érmek és pedig:				
Közforgalmiak, bronz vagy				
rézből ó és középkorból				
és újból	--- --- ---	89		
Közforgalmi ezüstmű	---	96		
Közforg. nikkeltől modern		5		
Emlékérem rézből	-- ---	2		
" ezüstmű	---	3		
Katonai vitézségi bronzból		1	összesen	196 db.

VII. Bankjegy értékpapir:			
Kossuth bankjegy és Magyar álladalmi kincstári utalvány			
	22		
Osztrák magyar XII. század eleje s végéről ...			
	7 összesen	29 db.	
VIII. Nyomtatv. és papírfélékből:			
Könyv, füzet			
	122 összesen	122 db.	
IX. Ékszer czimén:			
Gyűrű, kereszt, fülbevaló, gyöngy, ruha kapocs, ez utóbbi ezüstműből a mero-vingi időből való			
	11 összesen	11 db.	
X. Képek:			
Vászon és fára festve ...			
	3 összesen	3 db.	
XI. Edényféle:			
Üveg és érczből modern ...			
	5 összesen	5 db.	
XII. Vegyes tárgyak czimén:			
1 Wendlfegyverszuronnyal		1	
1 selyem czéh-zászló ...		1	
2 drb. köröző fa-tárca (asztalos munka)			
	2 összesen	4 db.	
	Összesen	793 db	

E mennyiségből egyleti költségen 8 db. szereztetett be és tekintve az előző évi általános növekedés 448 számát, viszonyítva az a mostani 793 hoz az emelkedéssel különbség 345 darabot tesz ki.

Nagyvárad, 1902. évi június hó 26-ik napján.

Teljes tisztelettel
alázatos szolgálója
KÖZÉPESY GYULA,
muzeumi-őr.

J E G Y Z Ő K Ö N Y V

*a biharvármegyei és nagyváradi régészeti és történelmi
egylet 1902 június 26-án d. u. 5 órakor, a múzeum-
épület nagytermében tartott közgyűléséről.*

Jelenvoltak: Dr. Beőthy László elnök főispán, dr. Karácsonyi János alelnök, Középešsy Gyula őr, dr. Bozóky Alajos, Géczy Lajos, Mezey Mihály, Bunyitay Vincze, Grócz Béla, dr. Tóth Szabó Pál vál. tagok, dr. Némethy Gyula titkár.

A közönség köréből: Teleky Sándorné grófné, Radnai Farkas fölsz. püspök, Medvigy Mihály táblai tanácselnök, Rimler Károly polgármester, Gerő Armin főkapitány, Steinberger Ferencz, Fetser Antal apátkanonok, Papp János megyei főjegyző, dr. Hoványi Gyula Molnár Imre, Ágoston Péter jogakadémiai tanárok, dr. Novotny S. Alfonz főgym hely. igazgató, dr. Radó Ignác ügyvéd, dr. Thury Kálmán ügyvéd, Rádl Ödön ügyvéd, Gyalóka J. Jenő tüzérfőhadnagy és mások.

I. Elnök mindenekelőtt örömmel üdvözli a valóban szép számmal egybegyűlt közönséget, majd részvétellel és elismeréssel adózva az egylet oly korán elhunyt ügyészének, Ritoók Géza drnak, indítványozza, hogy a közgyűlés jegyzőkönyvileg adjon kifejezést az egylet fájdalomának oly ifjan elhunyt ügyészének halála felett.

Egyhangulag elfogadják

II. Dr. Tóth Szabó Pál vál. tag felolvassa értekezésés
«A váradi egyházmegye a XV. sz. utolsó évtizedében».

A közgyűlés nagy tetszéssel fogadja az érdekes korfestő értekezést, mely néhány eddig ismeretlen oklevélen alapul.

III. Dr. Karácsonyi János alelnök szabad előadásban ismerteti a bihari honfoglaláskori leletet, az egyes darabok fölmutatásával.

A közönség élénk érdeklődéssel hallgatja az érdekes előadást.

IV. Titkár fölolvassa a lefolyt évről szóló jelentését.

V. Középeßy Gyula múzeumi őr fölolvassa régiség-tár-őri jelentését, melyszerint a múzeum gyűjteményei 1901. június 1-től 1902. május 30-ikáig 793 drbbal szaporodtak s így az előző évhez képest az eredmény igen szép minthogy akkor a szaporulat 448 drb volt.

Mindkét jelentést helyesléssel veszik tudomásul.

VI. Titkár fölolvassa a számvizsgáló-bizottság jelentését, mely szerint az egylet összes bevétele a lefolyt 1901. évben 10.144 kor. 34 fillér volt, kiadása pedig 1769 kor. 10 fillér. A számvizsgálók a számadást rendbeu találták, kivéve, hogy a 16. sz. tétel alatt az összeadás 22 korona 57 fillér eredménye helyett csak 17 korona 57 fillér jön ki. A pénztárt a pénztáros távolléte miatt nem vizsgálhatták meg.

A közgyűlés tudomásul veszi a jelentést s oly föltétellel hagyja helybe, hogy az 5 korona különbözet tisztáztassék, valamint a pénztár vizsgálata pénztáros hazaérkezte után megejtessék. Utasítja az ügyészt, hogy a tagdijhátrálékok ügyét intézze el

VII. Elnök indítványozza, hogy az elhunyt ügyész helyére, ugyis mint vál. tag helyére, dr. Thury Kálmán ügyvéd választassék.

A közgyűlés megválasztja dr. Thury Kálmán ügyvédet ügyésznek és vál. tagnak, ki köszönettel elfogadja a választást.

VIII. Dr. Némethy Gyula indítványozza, hogy a közgyűlés a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének a lefolyt egyleti évben tanusított pártfogásáért köszönetet szavazzon.

Egyhangulag elfogadják.

IX. Elnök indítványozza, hogy a közgyűlés a két felolvasó urnak érdekes előadásaiért köszönetet szavazzon, Egyhangulag elfogadják.

X. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésével *Grócz Béla* és *dr. Bozóky Alajos* urakat bizva meg s köszönetet mondva a közönség megjelenéséért, a gyűlést berekeszti.
Nagyvárad, 1902 jun. 28.

Hitelesítik:

DR. BOZÓKY ALAJOS,
kir. tanácsos, jogakad. igazgató.

GRÓCZ BÉLA,
kanonok.

Jegyzette:

DR. NÉMETHY GYULA,
titkár.

TAGOK NÉVSORA.

Tiszteletbeli tagok:

József főherczeg ö Fensége, dr. Schlauch Lőrincz bíboros és nagyváradí lat. szert. püspök. †

Pável Mihály v. b. t. t. nagyváradí g. szert. püspök. †

Bubics Zsigmond kassai püspök.

Bunyitay Vincze váradí kanonok.

Czobor Béla, a műemlék országos bizottságának felügyelője.

Ritoók Zsigmond kir. tanácsos, táblai elnök.

Thaly Kálmán országgyűlési képviselő.

Alapító tagok:

Biharvármegye, Br. Döry József †, Dr. Fraknoi Vilmos, Br. Gerliczy Bódog †, Grócz Béla Nagyvárad, Nagyvárad város, Nagyváradí takarékpénztár, Patay András †, Racsek János †, Dr. Rómer Flóris †, Bubics Zsigmond, Olteánu János †, Szlávy Olivér †, Pável Mihály †, Ipolyi Arnold †, B. Orbán Balázs †, Zatureczky Albert, Dr. Schlauch Lőrincz †, Dr. Czobor Béla, Középesy Gyula. Szakszó Rezső, † id. Gálbory Sámuel, Bihari Nemzeti Casino, Dr. Steinberger Ferencz Nagyvárad, Széchenyi Jenő, Nagyszalonta város, Vinkler József.

Tisztikar:

Elnök: Dr. Beöthy László. Alelnökök: id. Gálbory Sámuel, Dr. Karácsonyi János. Titkár: Dr. Némethy Gyula. Régiségtár-őr: Középesy Gyula és Dr. Némethy Gyula. Pénztárnok: Bereczky Géza. Könyvtáros: Makkay József. Ügyész: Dr. Thury Kálmán.

Választmány:

Baróthy Pál, Dr. Bozóky Alajos, Bunyitay Vincze, Des Eche-rolles Károly, Géczy Lajos, Grócz Béla, Hegyesi Márton, Kotunovics Sándor, Középesy Gyula, Kunz Gusztáv, Mezey Mihály, Nátafalussy Kornél, Nemeskey Andor, dr. Némethy Gyula, Ritoók Zsigmond, Sipos Orbán, Dr. Szabó György, Szmazenka Ernő, Dr. Tóth Szabó Pál, Vidovich György, Vulcan József.

*A biharmegyei és nagyváradí régészeti- és történelmi-
egylet rendes tagjainak névsora az 1897/98. évekre.*

(A czimek elhagyásával.)

Alsó-Lugos község. Dr. Ágoston Péter Nagyvárad, Andrényi Károly Nagyvárad, Ant község, Árpád község.

Bajj község, Baranyi László Nagyvárad, Baróthy Pál Nagyvárad, Beéli körjegyzőség, Beóthy László Nagyvárad, Beóthy Pál Cséffa, Bereczky Géza Nagyvárad, Berettyó-Ujfalú község, Beroldingen Lili grófnő Nagyvárad, B.-Püspöki község, Bika János Ökrös, Bilinszky Sótérné Nagyvárad, Bordé Ferencz Nagyvárad, Borzik község, dr. Bozóky Alajos Nagyvárad, Brátkai körjegyzőség, Braun N. Fekete-Győrös, Bundala Mihály Budapest, Bunytay Vincze Nagyvárad.

Czéczei körjegyzőség.

Dencs János Nagyvárad, Derecske község, Des Echerolles Kruspér Károly, Des Echerolles Kruspér Sándorné Nagyvárad, Drágán János Lunka, Drágán Sándor Vaskóh, Dus László N.-Várad.

Erdélyi Károly Nagyvárad, Erdő-Gyarak község.

Éder Géza Beél, Élesdi körjegyzőség.

Feketető község, Fetsér Antal Nagyvárad, Flatt Károly Alsó-Lugos, Fugyi-Vásárhely község.

Gáborján község. Géczy Lajos, báró Gerliczy Bódogné, Glacz Antal Nagyvárad, Gosztonyi Ferencz F.-Bátor, dr. Grosmann Mór Beél, Grunwald Henrikné Nagyvárad.

Hajdu-Bagos község, Halász Gyula. Hegyesi Márton, Hlatky Endre Nagyvárad, Hosszú-Pályi község, Huzella Gyula Nagyvárad.

Illye község.

Janky József, Jerzsák Ignác, Nagyvárad, Juricskay Zoltán Rikod.

Kaczvinszky Andor Hidegkút, dr. Karácsonyi János Nagyvárad, Karakas Károly Nagyvárad, Kelemen Szaniszló Nagyvárad, Kis-Bárdi körjegyzőség, Kiss Béla Bogyoszló, Kiss Elek ügyvéd, Nagyvárad. Kis-Jenő község, Knapp Ferenczné Nagyvárad, gróf Korniss Károly Szerep, Körner József Budurásza, Kotunovics Sándor Nagyvárad, Körösszeg-Apáti község. Kőtegyán község, Kőváry Tivadar Nagyvárad, Kumanesdi körjegyzőség, Kunz Gusztáv Budapest.

Láng József, Dr. Lindenberger János, Lopusny Gyula Nagyvárad.

Madarász község, dr. Magyary Géza, Makkay József, Makucz Ernő Nagyvárad, Markovits Antal Inánd, Mártonffy Bogdán Nagyvárad, Medvigy Mihály Nagyvárad, Méhkerék község, Mezey Mihály kir. közjegyző Nagyvárad, Mihely Adolf Nagyvárad, Miskolczy

Hugó Fekete-Győrös, Moldoványi Károly Gyula, Molnár János Monostor-Pályi község, Müller Salamon Nagyváros.

Nagy Lajos Nagyváros, ifj. Nadányi Miklós F.-Győrös, Nagybárdi körjegyzőség, dr. Nagy Ernő Nagyváros, Nagy-Léta község, Nagy-Marosi körjegyzőség, Náményi Lajos, Nátafalussy Kornél, Nemeskey Andor Csaba, dr. Némethy Gyula, Novotny Alfonz Nagyváros.

Oláh-Homorog község.

Ökrösi körjegyzőség, Örvéni körjegyzőség.

Papp János megyei főjegyző Nagyváros, Peszkey Ferencz Nagyváros, Platthy Miklós Ártánd, Dr. Popovits György Nagyváros, Popovits József Rieny.

Rácz Mihály, Radnai Farkas, dr. Radó Ignác, Rátkay József Nagyváros, gr. Rhédey Richard Viresolog. Reismann Mór Nagyváros, Révi körjegyzőség, ifj. Rimanóczy Kálmán, Ritoók Zsigmond, Román József Nagyváros, Rozvány György Nagyszalonta.

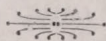
Sáránd község, Sarkad község, Schöpplin Ágoston Nagyváros, Sergesi körjegyzőség, Sipós Orbán, Sonnenfeld Adolf, dr. Szabó György Nagyváros, Szabó József F.-Győrös, Száhlender Károlyné Nagyváros, Szászfalvai körjegyzőség, dr. Székely István, dr. Szmethy Géza Nagyváros, dr. Szolcsányi Hugó, Szunyogh Szabolcs Budapest, Szent-Péter község, Sterba Szabolcs Nagyváros, Szmazenka Ernő Nagyváros.

Tamánda község, Tenkei József, Dr. Thury Kálmán Dr. Tóth Szabó Pál Nagyváros, Tépe község, ifj. Tisza Kálmán Geszt, Tötösi körjegyzőség, Tulka község.

Vértés község, Vidovich György Pecze-Szóllós, ifj. Vincze Miklós F.-Győrös, dr. Vučkics Gyula, Vulcan József Nagyváros.

Wertheimstein Alfréd Nagyváros.

Zelinka János Endrőd, Zoller Béla Rikost.

TÁRGYMUTATÓ.

	Lap.
Possevino nagyvárad i látogatása 1583-ban <i>Fraknoi Vilmostól</i> ...	3
Az utolsó Ártándy <i>Dr. Karácsonyi Jánostól</i>	14
A magyar történelem s a vatikáni levéltár <i>Dr. Tóth Szabó Páltól</i>	21
Pázmáuy Péter atyafisága <i>Dr. Karácsonyi Jánostól</i>	31
Várad az 1598-ik évi ostrom idején <i>Zsák J. Adolftól</i>	39
Biharmegye magyar népe a kurucz világban <i>Dr. Karácsonyi</i> <i>Jánostól</i>	47
Hivatalos rész	54
Tagok névsora	88

